830-3
K 132

FRANC KAFKA

METAMORFOZA

Përktheu Rexhep Hida

UNIVERSITETI ... FAKULTETI ... BIBLIOTEKA
NR — INV 6288
1654
KONTRROLL 2007

Titulli i origjinalit:
Franz Kafka
Die Verwandlung

Redaktor Alfred Sejdia

Kopertina Bujar Marika

Kur një mëngjes Gregor Zamza u zgjua pas ëndrrash të trazuara, vuri re se në krevat qe shndërruar në një kandërr të përbindshme. Rrinte shtrirë me shpinën e fortë si guall; sapo ngrinte pak kokën, shikonte barkun e tij të zeshkët e të lakuar, të ndarë në unaza të harkuara, në majë të të cilave ishte batanija që gati sa s'binte përtokë. Këmbët e shumta e tepër hollake, në krahasim me pjesën tjetër të trupit të tij të madh, i dridheshin para syve.

«Ç'më paska ngjarë kështu?» tha me vete. Nuk ishte ëndërr. Dhoma e tij, një dhomë e vërtetë për qenie njerëzore, ndonëse pak si e vogël, mbahej e qetë në katër muret e saj, si zakonisht. Mbi tavolinë, ku ndodhej një koleksion modelesh cohe, — Zamza ishte komisioner tregtie, — varej një fotografi, që e kishte prerë para ca kohe nga një revistë e ilustruar dhe e kishte vendosur në një kornizë të bukur, të larë me ar. Ajo paraqiste një zonjë me një kapele dhe shall gëzofi, me trupin drejt kalli, që i zgjaste shikuesit një manshon të rëndë, në të cilin i humbiste i tërë parakrahu.

Pastaj vështrimi i Gregorit kaloi nga dritarja; dhe qielli i vrenjtur — madje dëgjohej trokitja e pikëlave të shiut mbi zingon e parvazit të dritares — e zhyti në melankoli. «Sikur të flija edhe ca që t'i harroja të gjitha këto marrëzi», — mendoi; por kjo qe plotësisht e pamundur, sepse ishte mësuar të flinte në krahun e djathtë, ndërsa në atë gjendje s'kthehej dot në pozicionin që dëshironte.

Sado përpjekje bëri për t'u rrotulluar nga e djathta, përsëri shembej në kurriz. E provoi nja njëqind herë të mira, mbylli sytë për të mos parë këmbkat që lëvrinin pa pushim dhe hoqi dorë vetëm kur nisi të ndiejë në atë krah një dhembje të lehtë e të shurdhër që s'e kishte provuar kurrë më parë.

«O perëndi, — tha, — ç'profesion të mundimshëm paskam zgjedhur! Gjithë ditën udhëtim. Shqetësime pune ku e ku më tepër se në administratën tregtare, dhe, mbi të gjitha, bezditë e rrugës, vra mendjen për të kapur trenat, ushqehu si mos më keq e pa rregull, çdo herë marrëdhënie me njerëz të rinj që s'ke për t'i parë më e që s'bëhen kurrë të përzemërta. Ta marrë djalli, ta marrë!» Në pjesën e epërme të barkut ndjeu një kruajtje të lehtë. U afrua ngadalë shpinazi drejt hekurave të krevatit që të kishte mundësi të ngrinte më mirë kokën, gjeti vendin ku i kruhej që ishte i mbuluar i tëri me pikëla të bardha, të cilat s'e kuptonte ç'ishin, provoi ta prekte me ndonjë nga këmbët, por e tërhoqi sakaq sepse ndjeu të dridhura.

Rrëshqiti përsëri në pozicionin e mëparshëm.

«Kur zgjohesh çdo ditë kaq herët, — mendoi, — marrosesh fare. Njeriu ka nevojë të ngopet me gjumë. Komisionerë të tjerë jetojnë si gra haremi. Për shembull, kur para dite kthehesha në hotel për të kopjuar porositë që kisha marrë, këta zotërinj i gjeja shtruar pranë tavolinës duke mbllaçitur mëngjesin. Dhe ta provoja edhe unë me shefin tim; do të më kishte fluturuar pa ma zgjatur fare. Ku ta dish, mbase mund të më kishte dalë edhe më për hajër. Të mos kisha hallin e prindërve, do të isha larguar me kohë. Do të shkoja te shefi dhe do tia kisha numëruar të gjitha. Do të kishte zbritur menjëherë nga podiumi! Ai është një tip i çuditshëm — ulet mbi podium dhe flet nga lart me nëpunësin, i cili, edhe ngaqë shefi nuk dëgjon mirë, detyrohet t'i afrohet mu te hunda. Megjithatë, ende nuk i kam prerë fare shpresat. Me të mbledhur paratë për të paguar borxhin që i kanë prindërit, — për këtë duhen edhe nja pesë a gjashtë vjet, — patjetër kështu do të bëj. Dhe atëherë të më shohë. Kurse tani duhet të çohem të kap trenin e pesës».

Hodhi sytë nga ora që bënte tik-tak mbi raft. «O zot i madh!» — tha. Ishte gjashtë e gjysmë, dhe akrepat vazhdonin të lëviznin të qetë, mandej kaloi gjysma, edhe pak po shkonte shtatë pa një çerek. Mos nuk kishte rënë zilja? Nga krevati shihej që ajo ishte vënë pikërisht te katra; sigurisht që do të kishte rënë. Po si s'i kishte dalë gjumi nga ajo tringëllimë që tundte edhe mobiljet? Jo, s'kishte bërë gjumë të qetë, po tepër të thellë. Po tani, ç'të bënte? Treni tjetër nisej më shtatë. Për ta kapur duhej të nxitonte si i tërbuar, mirë-

po s'kishte bërë gati tufën e mostrave, madje as vetë s'ndihej aq i freskët e aq në formë. Po edhe po ta kapte trenin, nuk do ta shmangte zemërimin e shefit, sepse punonjësi i shërbimit të firmës e kishte pritur te treni i orës pesë dhe me siguri kishte njoftuar me kohë për mungesën e tij. Ai ishte pjellë e padronit, një njeri pa shtyllë kurrizore e i trashë. Po sikur të shtirej i sëmurë? Mirëpo kjo ishte tepër e pakëndshme dhe do të dukej mjaft e dyshimtë sepse këta pesë vjet punë Gregori nuk qe sëmurur asnjëherë. Sigurisht, shefi do të vinte me mjekun e sigurimeve dhe do të shante prindërit për djalin përtac, duke ia prerë shkurt kujtdo që do të përpiqej ta kundërshtonte thënien e mjekut, për të cilin nuk ka kurrë njerëz plotësisht të shëndoshë, po vetëm njerëz që i tremben punës. A thua në këtë rast do të ishte fare pa të drejtë? Pavarësisht nga përgjumja vërtet e tepërt nga fjetja e gjatë, Gregori ndihej për bukuri dhe madje po e grinte për të ngrënë.

Ndërsa i silleshin rrëmbimthi në kokë të tëra këto mendime, pa mundur të vendoste të ngrihej nga krevati — zilja lajmëroi shtatë pa një çerek, — te koka e krevatit të tij u dëgjua të binte lehtas dera.

«Gregor, dëgjohej një zë — ishte e ëma — vajti shtatë pa një çerek. S'do të nisesh?»

Ç'zë i ëmbël! Gregori u tmerrua kur dëgjoi përgjigjen e tij; ndonëse ishte pa dyshim zëri i tij i mëparshëm, po me të përzihej një piskamë e dhimbshme, që s'frenohej, sikur shkulej nga thellësitë e qenies dhe që, si rrjedhim, fjalët dilnin shkoqur vetëm në çastin e parë, ndërsa pastaj

deformoheshin aq saqë s'e thoshe dot me siguri nëse e kishe dëgjuar mirë. Gregori do të donte të përgjigjej me imtësi dhe të shpjegonte gjithçka, por në këto rrethana u mjaftua duke thënë: «Po, po, të falemnderit nënë. Po çohem».

Jashtë, me sa duket, dera e drunjtë nuk i lejoi të vërenin se zëri i kishte ndryshuar, sepse me këtë shpjegim nëna u qetësua dhe u largua duke tërhequr zvarrë këmbët. Por pas kësaj bisede të shkurtër të gjithë pjesëtarët e tjerë të familjes e kishin marrë vesh që Gregori, ndryshe nga ç'pritej, ishte ende në shtëpi; dhe ndërkohë i ati nisi të trokasë lehtë, po me grusht, në njërën nga dyert anësore. «Gregor, Gregor,» thërriste ai, si është puna?» Dhe pas pak thirri edhe një herë më me zë: «Gregor, Gregor!» Kurse nga dera tjetër anësore e motra i qahej lehtë: «Gregor, mos je pa qejf? Ke nevojë për ndonjë gjë?». «Gati jam», u përgjigj Gregori në të dyja drejtimet duke u përpjekur të fshihte nga zëri atë që binte në sy, me një shqiptim të kujdesshëm dhe me ndërprerje të gjata mes fjalëve. I ati u kthye vërtet në tavolinë të hante sillën, por e motra vazhdonte të pëshpëriste: «Gregor, hape, të lutem». Po Gregori as që kishte ndërmend ta hapte; madje bekonte kujdesin që e kishte marrë nga udhëtimet, që gjatë natës t'i mbyllte të gjitha dyert edhe në shtëpi.

Në fillim deshi të ngrihej i pashqetësuar nga askush, të vishej dhe pikë së pari të hante sillën, e pastaj të vriste mendjen për të tjerat, sepse — këtë e dinte mirë, — po të rrinte duke vrarë mendjen në shtrat, nuk do të arrinte në asnjë

përfundim të logjikshëm. Iu kujtua se shpesh në shtrat kishte ndier dhembje të lehtë, të shkaktuar ndoshta nga ndonjë pozicion i parehatshëm, po që i ikte me t'u ngritur si të ishte një trill, andaj ishte kureshtar të shihte se si do të davaritej gradualisht edhe vegimi i sotëm. Sa për ndryshimin e zërit, nuk dyshonte aspak se s'ishte gjë tjetër veçse shenjë e një ftohjeje të rëndë, sëmundje profesionale e komisionerëve të tregtisë.

Batanien e flaku pa ndonjë vështirësi; mjaftoi të fryhej pak dhe ajo ra përtokë. Por më pas punët shkuan keq, kryesisht ngaqë ishte tepër i gjerë. I duheshin këmbë e duar për t'u ngritur; por në vend të tyre ai kishte vetëm putërza të vogla që i lëvrinin pa pushim në drejtime nga më të ndryshmet e që nuk i urdhëronte dot. Sapo donte të mblidhte një këmbë, ajo më parë niste të shtrihej përsëri; dhe në qoftë se, më në fund, arrinte ta kryente lëvizjen e dëshiruar, të gjitha të tjerat, si të çliruara, lëvrinin dhimbshëm me ngut të madh. «Të paktën të mos rri kot në krevat», tha me vete Gregori.

Në fillim u përpoq të ngrihej me pjesën e poshtme të trupit, por fatkeqësisht ajo të cilën ai ende s'e kishte parë dhe për të cilën s'kishte ndonjë ide të qartë, lëvizte me shumë vështirësi, fare ngadalë; dhe kur më në fund, thuaj i tërbuar i tëri, mblodhi të gjitha forcat dhe u sul përpara, kishte gabuar drejtim, sepse u përplas furishëm pas hekurit të poshtëm të shtratit, ndërsa një dhimbje therëse e bindi se, siç dukej, pikërisht pjesa e poshtme e trupit të tij ishte tani për tani më e ndjeshmja.

Prandaj provoi të ngrinte nga shtrati në fillim pjesën e sipërme të trupit dhe e ktheu kokën me kujdes nga buza e shtratit. Këtë e bëri pa shumë vështirësi, dhe trupi, megjithë peshën e rëndë dhe volumin, në fund të fundit ndoqi ngadalë kokën. Por, kur më në fund koka iu var jashtë krevatit, i hyri frika të vazhdonte kështu më tej, sepse, në fund të fundit, po të binte, vetëm një mrekulli do ta shpëtonte pa e plagosur kokën. Dhe pikërisht tani nuk duhej ta humbiste në asnjë mënyrë toruan; më mirë le të qëndronte në shtrat.

Po kur, duke psherëtirë thellë, u kthye pas aq mundimesh në pozicionin e mëparshëm, kur e pa se putrat po luftonin edhe më me tërbim me njëra-tjetrën dhe s'gjeti asnjë mundësi për të vënë rregull e qetësi në këtë rrëmujë, tha përsëri me vete se nuk duhej të qëndronte në asnjë mënyrë në shtrat dhe se më e mira e të mirave do të qe të sakrifikonte gjithçka për hir të një shprese, qoftë edhe tepër të vogël, për t'u larguar nga shtrati. Në të njëjtën kohë nuk harroi se përsiatjet gjakftohta e të matura vlejnë shumë më tepër se një vendim i dëshpëruar. Në çaste të tilla zakonisht ai i mbërthente sytë fort te dritarja, por, për fat të keq, pamja e mjegullës së mëngjesit, që mbulonte madje edhe anën tjetër të rrugës së ngushtë të jepte pak siguri dhe gjallëri. «Ora shtatë, mendoi kur u dëgjua përsëri tingëllima e orës — ora shtatë dhe gjithë kjo mjegull». Dhe një çast qëndroi i qetë me një frymëmarrje të dobët, sikur të priste ndoshta nga

gjithë kjo qetësi rikthimin e gjendjes së vërtetë normale.

Por pastaj tha me vete: «Para se të vejë ora shtatë e një çerek duhet të jem larguar patjetër nga shtrati. Përndryshe, deri atëherë do të vijë ndonjë nga firma për të pyetur për mua, sepse zyra hapet para shtatës». Dhe iu vu punës për ta shkëputur trupin nga shtrati njëkohësisht në të gjithë gjatësinë e tij. Po të binte kështu nga shtrati, kishte të ngjarë që koka, të cilën në rënie e sipër do ta mbante të ngritur fort lart, do të mbetej pa u dëmtuar. Ndërsa kurrizi dukej mjaft i fortë, dhe, po të binte me të mbi qilim, me siguri nuk do të pësonte gjë. Më tepër e vriste mendjen për kujdesin që do të tregonte se mos zhurma e madhe që do të shkaktonte rënia e tij, do të dëgjohej në gjithë shtëpinë, dhe kjo do të ngjallte prapa dyerve në mos frikë, me siguri shqetësim. E megjithatë kjo duhej bërë.

Kur Gregori varej përgjysmë jashtë shtratit, — me metodën e re kjo ngjante më shumë si lojë sesa si sforco, sepse duhej lëvizur vetëm me kërcime — mendoi se sa lehtë do ta kishte të ngrihej po ta ndihmonte njeri. Dy veta të fortë, si i ati dhe shërbyesja, do të mjaftonin; vetëm sa t'i futnin duart prapa kurrizit të tij të lakuar, do ta zbrisnin nga krevati, do të përkuleshin pastaj nga pesha dhe do të prisnin me durim e kujdes që të vendosej në dysheme, me shpresë se moria e putërzave do të kryenin njëfarë pune. Por, edhe sikur dyert të mos ishin të mbyllura, a do të kishte thirrur vallë vërtet për ndihmë?

Me këtë mendim, megjithë hallin e madh, nuk e përmbajti dot një buzëqeshje të lehtë.

Mezi po ruante drejtpeshimin kur bënte përkundje më të forta, dhe shumë shpejt duhej të merrte vendimin përfundimtar, sepse nuk i kishin mbetur as pesë minuta deri në shtatë e një çerek, — kur ja, në derë u dëgjua zilja. «Është ndonjë nga firma», tha me vete dhe pothuaj shtangu, ndërsa putërzat filluan të vallëzonin më shpejt. Për një çast zotëroi heshtja. «Nuk po ia hapin», — mendoi Gregori duke e ngrohur veten me një shpresë të kotë. Por pas pak, kuptohet, shërbyesja shkoi si zakonisht me hap të vendosur të hapte derën. Me të dëgjuar fjalën e parë të përshëndetjes së mikut, Gregori e njohu kush qe — ishte vetë prokuratori. Po pse ishte i dënuar Gregori të punonte në një firmë ku mungesa më e vogël ngjallte menjëherë dyshimin më të madh? Mos vallë të gjithë nëpunësit e saj ishin fund e krye faqezinj, nuk kishte mes tyre njeri të devotshëm e besnik që, edhe po të mos i kishte shfrytëzuar disa orë të mëngjesit për punën, të qorollepsej nga vrarja e ndërgjegjes sa të mos ishte në gjendje të ngrihej nga shtrati? A nuk mjaftonte të dërgohej për të pyetur një çirak, — në qoftë se ishte e domosdoshme, — apo duhej të vinte vetë prokuratori si për t'i treguar familjes së shkretë se hetimi i kësaj çështjeje kaq të dyshimtë mund t'i besohej vetëm mendjes së tij?

Dhe më tepër nga mllefi që i shkaktuan këto mendime sesa ngaqë mori vërtet ndonjë vendim, Gregori u përkul me të gjitha forcat jashtë shtratit. U dëgjua një goditje e zhurmshme, po jo kër-

citje. Qilimi e kishte zbutur rënien, po edhe shpina doli më elastike nga ç'e mendonte Gregori, prandaj zhurma qe e shurdhër dhe nuk tërhoqi aq vëmendje. Vetëm kokën e kishte përplasur ngaqë nuk e kishte mbajtur me aq kujdes. E rrotulloi dhe e fërkoi pas qilimit nga inati dhe dhembja.

«Atje u rrëzua diçka» — tha prokuratori, që ndodhej në dhomën nga e majta.

Gregori u përpoq të vriste mendjen që një ditë një gjë e tillë mund t'i ngjante edhe vetë prokuratorit; dhe në fakt nuk duhej përjashtuar. Sikur ta kishte dëgjuar pyetjen, prokuratori bëri disa hapa të prerë në dhomën ngjitur që u shoqëruan me kërcitjen e çizmeve të tij të lustruara. Nga dhoma ngjitur në të djathtë e motra i pëshpëriti për ta paralajmëruar të vëllanë. «Gregor, ka ardhur prokuratori». «E di» — mërmëriti Gregori, pa guxuar ta ngrinte zërin aq sa ta dëgjonte e motra.

«Gregor», — i foli i ati në dhomën nga e majta, «zoti prokurator ka ardhur të pyesë pse s'je nisur me trenin e parë. Nuk dimë ç't'i themi. Veç kësaj, kërkon të bisedojë vetë me ty. Prandaj, të lutem, hape derën. Ai do të ketë mirësinë të na e falë rrëmujën në dhomën tënde». «Mirëmëngjes, zoti Zamza» e ndërpreu me përzemërsi prokuratori. «S'ndihet mirë», i tha nëna prokuratorit gjatë kohës që i ati po fliste te dera, «më besoni, zoti prokurator, ai nuk është mirë. Përndryshe, s'do ta kishte lënë t'i ikte treni. Djali vetëm te puna e ka mendjen. Madje jam e shqetësuar kur e shoh që nuk del më mbrëmjeve, ka

tetë ditë në qytet, dhe mbrëmjeve qëndron vetëm në shtëpi. Ulet në tavolinë me ne dhe lexon i heshtur gazetën apo studion orarin e trenave. Për shlodhje merret me punime zdrukthtarie. Për shembull, në dy-tri mbrëmje punoi një kornizë të vogël; do të habiteni sa e bukur është; e ka varur në dhomën e tij; mund ta shihni posa të hapë derën Gregori. Veç të tjerash, jam shumë e lumtur që keni ardhur te ne, zoti prokurator, pa ju nuk do ta kishim bindur kurrë Gregorin të hapte derën. Është shumë kokëfortë. Dhe me siguri është i sëmurë, megjithëse në mëngjes e mohoi. «Tani erdha» — tha me zë të lehtë e të butë Gregori, po nuk u bë i gjallë që të mos i shpëtonte asnjë fjalë nga biseda e tyre. «Edhe unë, zonjë, nuk mund ta shpjegoj ndryshe këtë gjë» — tha prokuratori, «le të shpresojmë të mos jetë ndonjë gjë serioze. Nga ana tjetër, duhet të theksoj se ne që merremi me tregti, për fatin tonë, të mirë apo të keq, si të thuash, shpesh për hir të punës, duhet t'i mposhtim sëmundjet e lehta». «Hë, pra, po tani, a mund të hyjë zoti prokurator?» — pyeti me padurim i ati duke trokitur përsëri në derë. «Jo», tha Gregori. Në dhomën nga e majta pllakosi një heshtje e rëndë, ndërsa në dhomën nga e djathta e motra ia plasi të qarit.

Pse s'bashkohej e motra me të tjerët? Si duket, ajo sapo ishte çuar nga shtrati dhe s'ishte veshur ende. Po pse qante? Ngaqë ai nuk po ngrihej që të linte të hynte prokuratori, ngaqë rrezikonte të humbiste vendin e punës dhe ngaqë atëherë shefi do të fillonte t'u qepej përsëri prindërve me kër-

kesat e vjetra? Tani për tani këto shqetësime ishin të kota. Gregori ishte ende këtu dhe as që i shkonte ndërmend të braktiste familjen. Tani ai vërtet rrinte shtrirë mbi qilim, dhe, po ta dinin se në ç'gjendje ishte, askush nuk do t'ia kishte kërkuar seriozisht që të pranonte prokuratorin në dhomë. Nuk mund ta dëbonin kaq lehtë nga puna vetëm për arsye të kësaj mungese të vogël mirësjelljeje, për të cilën më vonë do të gjente një justifikim të përshtatshëm. Dhe Gregorit i dukej se do të ishte më e udhës që tani ta linin të qetë, sesa ta mërzitnin me të qara e me qortime. Por ngaqë s'e dinin si ishte puna dhe nguteshin, kjo e shfajësonte sjelljen e tyre.

«Zoti Zamza!» — thirri prokuratori duke e ngritur zërin, — «si është puna? Jeni mbyllur në dhomën tuaj, përgjigjeni vetëm me «po »ose «jo», po u shkaktoni prindërve gjithë ato shqetësime të kota dhe po shpërfillni detyrat tuaja profesionale — këtë po e përmend vetëm shkarazi — në një mënyrë që s'është parë ndonjëherë. Po ju flas në emër të prindërve dhe të shefit tuaj, dhe ju lutem seriozisht të na përgjigjeni menjëherë dhe qartë. Po habitem, madje shumë. Ju njihja për djalë të qetë, të arsyeshëm, kurse juve, më duket, ju ka shkrepur të bëni trille të çuditshme. Ç'është e vërteta, sot në mëngjes shefi, duke më folur për mungesën tuaj, aludoi një shpjegim të mundshëm — e hodhi fjalën për një shumë që ju është besuar për arkëtim para pak kohësh, por, të them të drejtën, unë dhashë fjalën time të nderit se ky shpjegim nuk qëndronte. Po kokëfortësia juaj e pakuptueshme më ka bërë që të

më ikë fare çdo dëshirë për t'ju dalë përsëri sado pak krah. Dhe kini parasysh se pozitat s'i keni aspak të forta. Në fillim këtë doja t'jua thosha vetëm për vetëm, por, meqë po e shoh se po më bëni të humbas më kot kohë këtu, them se s'ka pse të mos e dëgjojnë edhe prindërit tuaj. Kohët e fundit puna juaj ka lënë shumë për të dëshiruar. Që nuk është koha për të lidhur kontrata të rëndësishme, e pranojmë, por, zoti Zamza, nuk ka, nuk duhet dhe nuk mund të ketë stinë që të mos përfundohet asnjë kontratë».

«Ja, zoti prokurator», — ia priti Gregori tashmë i tërbuar duke harruar gjithçka nga hutimi, — po jua hap menjëherë derën, në çast. Kam patur një dobësi të lehtë, një marramendje, dhe kjo më ka penguar të çohesha. Edhe tani jam në shtrat. Po në këtë çast e kam marrë veten plotësisht dhe po ngrihem. Vetëm duroni pak! Punët nuk i paskam ende aq mirë sa ç'kujtoja. Por prapë po ndihem më mirë. Çudi! Sa shpejt që vjen sëmundja! Mbrëmë isha për bukuri, ja, pyesni edhe prindërit e mi, jo, në fakt, që mbrëmë sesi u ndjeva. Duhej të ma kishin vënë re. Po pse s'njoftova firmën! Mirëpo ja që kujtova se si gjithmonë do ta kaloja më këmbë. Zoti prokurator! Kini mëshirë për prindërit e mi! Sa për qortimet që po më bëni, s'kanë asnjë bazë! S'më është thënë kurrë asnjë fjalë. Mbase nuk i keni parë porositë e fundit që kam dërguar. Dhe të jeni i sigurtë se do të nisem me trenin e orës tetë; këto orë që pushova tani më mjaftuan për ta marrë pak veten. Nuk dua t'ju bëj të humbisni kohë, zoti prokurator, erdha menjëherë në firmë,

kini mirësinë t'ia thoni zotit shef, duke i shprehur edhe të falat e mia».

Dhe ndërsa po lëshonte gjithë këtë lumë fjalësh, pa e ditur as vetë ç'po thoshte, me sa duket, me një lehtësi që e kishte fituar nga ushtrimet e mëparshme në shtrat — Gregori i ishte afruar baules dhe po orvatej, duke u mbështetur të drejtonte trupin në të. Donte vërtet të hapte derën, të dilte dhe të fliste me prokuratorin; kishte shumë dëshirë të shihte se ç'do të thoshin kur ta shihnin ata që po e kërkonin me aq ngulm. Po të trembeshin, do të thoshte se Gregori s'kishte asnjë përgjegjësi dhe mund të rrinte i qetë. Po ta pranonin gjithçka qetësisht, do të thoshte se s'kishte arsye të brengosej dhe do të nxitonte në stacion për të kapur trenin e orës tetë. Në fillim rrëshqiti disa herë nga baulja e lëmuar, por, duke bërë një përpjekje të fundit, ia doli të drejtohej krejt; as që pyeti fare për dhembjet në pjesën e fundit të trupit, sado therëse që ishin. Pastaj u shemb pas mbështetëses së një karrigeje aty pranë dhe u kap pas skajeve të saj me putërzat. Tani e kishte mbledhur veten dhe heshti për të dëgjuar ç'po fliste prokuratori.

«A morët vesh ndonjë fjalë?» — i pyeti ai prindërit, «mos po tallet me ne?». «O perëndi!» klithi e ëma duke qarë, «ai mbase është shumë sëmurë dhe ne po i biem më qafë pak si tepër. Greta! Greta!» filloi të thërrasë ajo. «Mama!» u përgjigj e bija nga ana tjetër; ato komunikonin përmes dhomës së Gregorit. «Vrapo menjëherë te mjeku. Gregori është sëmurë. Shpejt te doktori. A s'e dëgjove si fliste?» «Ai qe zë kafshe», — tha

prokuratori. Pas të thirrurave të nënës ai foli me një zë fare të ulët. «Ana! Ana!» thirri i ati nga paradhoma në drejtim të guzhinës dhe përplasi duart. «Shko shpejt thirr një mekanik!» Dhe të dyja vajzat, duke fështëritur fundet, vrapuan nëpër korridor — si ishte veshur aq shpejt e motra! — dhe hapën derën kryesore. Nuk u dëgjua nëse u mbyll apo jo — duhej ta kishin lënë hapur, siç bëjnë në ato shtëpi ku ndodh ndonjë fatkeqësi e rëndë.

Kurse Gregori ishte bërë shumë i qetë. Në të vërtetë, fjalët e tij nuk kuptoheshin më, ndonëse atij i qenë dukur mjaft të qarta, madje edhe më të qarta se më parë, me sa duket, ngaqë i ishte mësuar veshi. Veçse tani kishin filluar të besonin se ai vërtet s'ishte mirë dhe po përpiqeshin ta ndihmonin. Besimi dhe siguria, me të cilat ishin dhënë urdhrat e fillimit, i kishin bërë mirë. Po e ndiente veten përsëri të lidhur me njerëzit dhe po priste nga mjeku dhe mekaniku, pa bërë shumë dallim ndërmjet tyre, një punë madhore e çudibërëse. Për ta bërë sa më të kthjellët zërin për bisedën vendimtare që do të zhvillonte, u kollit lehtë, por duke u kujdesur që të kollej mbyturazi, sepse trembej se mos guxonte të jepte mendim e të bënte dallim. Ndërkaq, nga dhoma tjetër nuk dëgjohej më asgjë. Ndoshta prindërit ishin ulur në tryezë me prokuratorin dhe po flisnin me zë të ulët, ose, ndoshta, po mbanin vesh të gjithë pas dere.

Gregori u zvarrit ngadalë drejt derës duke u mbajtur pas karrikës, aty e lëshoi, u sul te dera dhe qëndroi në këmbë duke u mbështetur pas

BIBLIOTEKA
M — Nr. 6288

saj — në putërzat e këmbëve kishte një si lëndë ngjitëse dhe për një çast mori frymë nga lodhja. Pastaj provoi të rrotullonte çelësin në bravë me gojë. Mirëpo, siç dukej, s'kishte më dhëmbë të vërtetë — po me se ta shtrëngonte tani çelësin? Veçse ama nofullat ishin shumë të forta; dhe pikërisht me anën e tyre filloi ta lëvizë vërtet çelësin pa e vrarë shumë mendjen se mund të dëmtonte veten, sepse një lëng i kaftë filloi t'i dilte nga goja, rrodhi mbi çelës dhe pikoi në tokë. «Pa dëgjoni», tha prokuratori në dhomën ngjitur, «ai po rrotullon çelësin». Këto fjalë i dhanë shumë zemër Gregorit; por, ah sikur të thërrisnin të gjithë, edhe i ati, edhe e ëma, t'i thërrisnin fort: «Jepi, Gregor, më fort! Shtyje fort çelësin!» Dhe, duke e marrë me mend që të gjithë po i ndiqnin me padurim përpjekjet e tij, u sul si i ndërkryer, me të gjitha forcat, te brava. Gregori vërtitej sa në njërën anë në tjetrën, sipas rrotullimeve të çelësit në bravë, duke shoqëruar lëvizjen e çelësit; ai sillej rreth bravës, duke u mbajtur drejt vetëm me gojë, dhe, sipas nevojës, herë-herë rrinte pezull pas çelësit ose e shtynte atë përsëri me të gjithë peshën e trupit. Kërcitja metalike e bravës që së fundi po çelej, sikur e zgjoi Gregorin. Pasi mori frymë thellë, tha me vete: «S'pata nevojë për mekanik», dhe e mbështeti kokën pas dorezës së derës për ta hapur plotësisht.

Mënyra se si iu desh të hapte derën, i pengonte njerëzit ta shihnin. Në fillim iu desh të rrotullohej ngadalë rreth njërit kanat, dhe kjo duhej bërë me

shumë kujdes për të mos rënë me shpinë te dera e dhomës. Ndërsa po bënte këtë lëvizje të vështirë dhe, duke u nxituar, nuk e kishte mendjen te asgjë përreth, por befas dëgjoi prokuratorin të lëshonte një «oh!» të fortë, që ngjau më tepër si një fishkëllimë ere, e pa atë vetë që, duke qenë më pranë derës se të tjerët, nxitoi të vinte dorën para gojës së hapur dhe të zmbrapsej ngadalë, sikur ta përzinte një forcë e padukshme dhe e njëtrajtshme. E ëma, e cila me gjithë praninë e prokuratorit, po qëndronte aty me flokët e shprishur dhe të ngritur përpjetë që gjantë natës, pa së pari nga i shoqi me duart e kryqëzuara, bëri dy hapa në drejtim të Gregorit dhe pastaj ra përtokë në mes të kindave të fundit rreth vetes, me kokën varur, që i humbi krejtësisht poshtë në gjoks. I ati shtrëngoi grushtet gjithë kërcënim sikur të donte ta shtynte Gregorin në dhomën e tij, pastaj hodhi një sy vërdallë i pavendosur nga dhoma e ndenjies, mbuloi sytë me duar dhe u shkreh në vaj, saqë po i tundej gjithë kafazi i bëshëm i kraharorit.

Gregori nuk u kthye në dhomë, por u mbështet nga brenda pas kanatit të derës, prej nga i shiheshin vetëm gjysma e trupit dhe koka e mënjanuar, me të cilën po i vështronte. Ndërkaq drita kishte rënë mirë; në anën tjetër të rrugës dukej shkoqur një pjesë e ndërtesës përballë, një spital i madh në ngjyrën të përhimë, me dritaret e rregullta, që përshkonin për së gjati ballin e saj; shiu nuk kishte pushuar, duke vazhduar të binte me pikëla të

mëdha, që shquheshin mirë e që përfundonin në tokë një e nga një. Enët e mëngjesit ishin të shpërndara ende me shumicë mbi tavolinë; për babanë ky ishte vakti më i rëndësishëm i ditës, të cilin e zgjaste me orë, duke lexuar gazeta të ndryshme. Në murin përballë shihej një fotografi e Gregorit kur kishte qenë me shërbim ushtarak, me uniformën e togerit, me dorën te shpata, buzëgaz e i shkujdesur, dhe dukej sikur me pozën e tij kërkonte respekt për qëndrimin dhe uniformën. Përmes derës së paradhomës dhe derës kryesore që ishin hapur, dukej sheshpushimi i shkallëve dhe fillimi i shkallës që zbriste poshtë.

«Hë», tha Gregori, duke e ditur mirë se vetëm ai e kishte ruajtur gjakftohtësinë, «u vesha menjëherë, po bëj gati modelet dhe u nisa. A doni të nisem? Ja, pra, zoti prokurator, siç e shikoni, nuk jam kokëfortë, madje më pëlqen të punoj, udhëtimet vërtet janë të lodhshme, por unë nuk mund të bëj pa to. Po ju, ku do të shkoni, zoti prokurator? Në zyrë? Apo jo? Do të informoni gjithçka fije e për pe? Nganjëherë njeriu nuk është në gjendje të punojë, po pikërisht atëherë duhet ta shqyrtojë si ka punuar dhe pastaj të mendojë se, pasi të kapërcejë pengesën, do t'i përvishet punës edhe më me shpirt. Unë i detyrohem shumë zotit shef, ju e dini mirë. Nga ana tjetër, më duhet të mendoj për prindërit dhe për motrën. Jam zënë ngushtë, por do t'ia dal mbanë. Veçse mos ma rëndoni gjendjen më shumë se ç'është. Mbani anën time në zyrë! Unë e di se komisionerët e tregtisë nuk i do njeri. Kujtojnë se fitojnë para me grushte dhe kushedi ç'jetë bëjnë.

Askush s'ka ndonjë shtysë të veçantë për ta rrëzuar këtë paragjykim. Po ju, zoti prokurator, e dini më mirë se të tjerët si qëndron puna, madje, ta themi mes nesh, më mirë edhe se vetë shefi, i cili, si sipërmarrës, mund të gabojë lehtë në vlerësimin e një nëpunësi. Ju, gjithashtu, e dini mirë se duke qenë gjithë vitin jashtë firmës komisioneri udhëtues mund të bëhet lehtë pre e thashethemeve, e rastësive dhe e paditjeve të pathemelta, ndaj të cilave ai nuk mund të mbrohet, sepse shumicën e tyre as që i merr vesh, dhe vetëm pastaj, kur kthehet i rraskapitur nga shërbimi, i ndien pasojat e tyre të hidhura e krejt të paarsyeshme mbi lëkurën e tij. Zoti prokurator, mos u largoni pa më thënë qoftë edhe një fjalë, që më lë të kuptoj se më jepni sadopak edhe pjesërisht të drejtë!»

Por prokuratori, me të filluar të flasë Gregori, ktheu krahët dhe e vështronte buzëvarur vetëm nga maja e supit, që i dridhej pa pushim. Edhe gjatë kohës që fliste Gregori ai s'ishte aspak i qetë, por, fare ngadalë, u tërhoq drejt derës pa ia ndarë sytë Gregorit, thuajse kishte marrë një urdhër të fshehtë për t'u larguar nga dhoma. Pa mbërritur mirë në paradhomë dhe pas një lëvizjeje të beftë, kur hoqi për herë të fundit këmbën nga dhoma e ndenjes, të krijohej përshtypja sikur dyshemeja po i digjte nën këmbë. Pastaj në paradhomë shtriu dorën e djathtë në drejtim të shkallëve sikur në atë anë ta priste ndonjë shpëtim i mbinatyrshëm.

Gregori e kuptoi se, në qoftë se nuk donte ta rrezikonte tej mase pozitën e tij në punë, nuk duhej ta lejonte në asnjë mënyrë prokuratorin të

largohej në këtë gjendje. Prindërit nuk e kishin aq të qartë këtë gjë. Gjatë gjithë atyre viteve u ishte ngulur në kokë se në këtë firmë Gregori ishte rregulluar për gjithë jetën, kurse hallet që u kishin rënë tani, i kishin bërë që të mos ishin fare në gjendje të parashikonin asgjë. Kurse Gregori e kishte parashikuar këtë ditë. Prokuratori duhej mbajtur, qetësuar, duhej bindur dhe, më në fund, duhej bërë për vete; a s'varej nga kjo e ardhmja e Gregorit dhe e tërë familjes! Ah, sikur të mos kishte ikur motra! Ajo ishte e mençur, kishte filluar të qante që kur Gregori qëndronte shtrirë në shpinë pa e prishur gjakun. Dhe, prokuratori, që kishte dobësi për femrat, me siguri do ta kishte dëgjuar dhe do të kishte bërë si t'i thoshte ajo. Ajo do t'i kishte mbyllur derën kryesore, do ta kishte bindur dhe do t'ia kishte larguar frikën. Po ja që e motra nuk ishte aty, kështu që Gregori duhej të vepronte vetë. Dhe pa e vrarë mendjen se ende nuk i njihte fare mundësitë që kishte tani për të lëvizur, pa menduar fare se as fjalët e tij ndoshta nuk ishin kuptuar përsëri, shkëputet nga kanati i derës dhe rrëshqet drejt daljes: donte të shkonte te prokuratori që tani po mbahej fort me të dyja duart pas parmakut të kryeshkallës në mënyrë qesharake. Po pikërisht në këtë çast duke u përpjekur të mbahej diku, ra, me një britmë të lehtë, mbi putërzat e tij të shumta. Me të prekur dyshemenë, për herë të parë gjatë atij mëngjesi ndjeu siguri të plotë. Tani putërzat i kishte mbi një bazament të fortë; ato, siç e vuri re me kënaqësi, i bindeshin plotësisht, madje sikur digjeshin nga dëshira për ta

çuar aty ku donte ai; andaj mendoi se mbase me kaq vuajtjeve të tij u kishte ardhur fundi. Por në atë çast kur ai, duke u lëkundur, ra përtokë jo shumë larg së ëmës, madje përballë saj, e ëma, e cila dukej qartë se ishte mbledhur e tëra kruspull, kërceu menjëherë përpjetë, me krahë hapur, me gishtërinjtë që i dridheshin dhe klithi: «Ndihmë! Ndihmë për hir të zotit!». Kokën e mbante mënjanë, sikur donte ta shihte më mirë Gregorin. por pastaj, në kundërshtim me këtë gjë, u zmbraps pa kujdes; këtu kishte harruar tavolinën që ishte ende shtruar, krejt e hutuar, u ul mbi të me shpejtësi, dhe, me sa duket, as që e vuri re se pranë saj ishte përmbysur një ibrik i madh, nga i cili po kullonte si curril mbi qilim kafeja.

«Nënë, nënë», tha me zë të ulët Gregori, duke ngritur sytë nga ajo. Prokuratorin e kishte harruar për një çast fare; por, kur pa kafenë që po derdhej, Gregori nuk u përmbajt dhe nisi të lëvizë nofullat disa herë kot sikur të hante ndonjë gjë. Kur e pa këtë gjë, e ëma klithi përsëri, kërceu nga tavolina dhe ra në krahët e babait që nxitoi t'i vinte në ndihmë. Por Gregori nuk kishte kohë të merrej me prindërit; tani prokuratori ishte te shkallët; duke mbështetur mjekrën te parmakët, ai hodhi vështrimin e fundit prapa. Gregori u sul ta arrinte patjetër, por, me sa duket, prokuratori e kishte nuhatur, sepse, me të kaluar rrëmbimthi disa shkallë, ishte zhdukur duke lëshuar një «Uf!», që ushtoi në gjithë hapësirën e shkallëve. Për fat të keq, ikja e prokuratorit, me sa duket, e shqetësoi më në fund edhe të atin, i cili deri në këtë çast dukej sikur po mbahej pak më mirë, sepse

në vend që të rendte vetë pas prokuratorit ose, të paktën, të mos e pengonte Gregorin ta ndiqte, rrëmbeu me dorën e djathtë shkopin e prokuratorit, të cilin bashkë me kapelen dhe pardesynë e kishte lënë në një karrike, kurse me të majtën mori nga tavolina një gazetë të madhe dhe, duke përplasur këmbët, duke tundur gazetën dhe shkopin, filloi ta shtynte Gregorin të hynte në dhomën e tij. Lutjet e Gregorit nuk pinë ujë, por as edhe një lutje nuk kuptohej, sado me përulje që kthente ai kokën, aq më fort vazhdonte i ati të përplaste këmbët. Mandej e ëma, megjithëse ishte ftohtë, kishte hapur dritaren tejetej dhe, duke u varur jashtë, kishte mbuluar fytyrën me duar. Një rrymë e fuqishme ajri përshkoi gjithë hapësirën nga rrugica te shkallët, perdet fluturuan lart, gazetat në tavolinë filluan të fëshfërijnë, disa fletë u fluturuan në dysheme. Babai, i pamëshirshëm, vazhdonte në të tijën, duke ulërirë si njeri i egër. Po Gregori, që ende nuk ishte mësuar të ecte mbrapsht, lëvizte shumë ngadalë. Se po të kishte mundësi të kthehej, do të gjendej menjëherë në dhomën e tij, por druhej se mos me ngadalësinë në të rrotulluar acaronte të atin dhe mos në çdo çast hante ndonjë shkop vdekjeprurës në shpinë ose në kokë. Por fundja, Gregorit s'i mbetej gjë tjetër, sepse, i ziu, vuri re i tmerruar se kur zmbrapsej, nuk ishte në gjendje të ruante as drejtimin; kështu pa ia hequr sytë tërë frikë të atit, filloi të rrotullohej, — për mundësitë e tij shpejt, — por në fakt shumë ngadalë. Siç duket, i ati e vuri re dëshirën e tij të mirë, sepse jo vetëm që nuk e pengoi të kthehej, por edhe e drejtoi

nga larg lëvizjen e tij herë pas here me majën e shkopit. Ah sikur ta linte vetëm atë fishkëllimën e padurueshme! Nga ajo Gregori po e humbiste fare. Ai gati e kishte përfunduar rrotullimin, kur, me të dëgjuar këtë fishkëllimë, i ngatërroi lëvizjet dhe filloi të lëvizte përsëri në drejtim të kundërt. Po kur, më në fund, u gjend përballë derës së hapur me kokën përpara, vuri re se trupi i tij ishte tepër i gjerë për të kaluar lirshëm. Të atit, i hutuar siç qe, natyrisht, as që mund t'i shkonte ndërmend të hapte edhe kanatin tjetër që Gregori të kalonte lirisht. Kishte vetëm një hall — të fuste sa më parë Gregorin në dhomë. As që do të kishte lejuar kurrë, që Gregori të bëhej ngadalë gati për të drejtuar trupin që mund të hynte në këtë mënyrë brenda. Tani ai e shtynte Gregorin më fort me sokëllimë, sikur të mos kishte asnjë pengesë; zëri që vinte që mbrapa Gregorit s'dukej më si zëri i një babai; këtu vërtet s'kishte më shaka, dhe Gregori u sul drejt derës pa të bëhej ç'të bëhej. Njëra anë e trupit iu ngrit, mbeti i bllokuar pjerrtas në hyrje, njëri krah iu rop plagë, dera e bardhë u ndot me njolla të shpifura, por pas pak ngeci dhe nuk po lëvizte dot më vetë; në njërin krah putrat i dridheshin në ajër, lart, kurse në krahun tjetër ato vetëm ishin ngjeshur keqas pas dyshemesë, — pikërisht në këtë çast i ati i dha nga prapa me forcë një shqelm vërtet shpëtimtar, kështu që Gregori, i mbytur në gjak, fluturoi drejt e në dhomë. Dera u mbyll me shkop dhe më në fund u vendos qetësia.

II

Gregori u zgjua vetëm në muzg nga një gjumë i rëndë që ngjante si vdekje. Edhe po të mos e kishin shqetësuar, me siguri nuk do të ishte zgjuar shumë më vonë, sepse e ndiente veten të shlodhur plotësisht dhe të ngopur me gjumë, por iu duk se që zgjuar nga një zhurmë hapash të shpejtë dhe nga mbyllja e kujdesshme e derës që të çonte në paradhomë. Drita e llampave elektrike të rrugës pasqyrohej e zbehtë aty-këtu në tavan dhe në pjesët e epërme të mobiljeve, kurse poshtë, në zonën e Gregorit, ishte errësirë. Për të mësuar se ç'kishte ndodhur atje, ai rrëshqiti ngadalë drejt derës, duke u orientuar me vështirësi rreth vetes me antenat e tij, të cilat vetëm tani po i vlerësonte. Ija e majtë iu duk si një blanë e gjatë ngacmuese dhe, megjithë dy radhët e putërzave, çalonte shumë. Njëra prej tyre ishte dëmtuar rëndë gjatë incidenteve të mëngjesit — mrekulli që

që vetëm njëra — dhe zvarritej përtokë si një gjymtyrë pa jetë.

Vetëm kur arriti te dera, e kuptoi ç'e kishte tërhequr; kishte qenë era e ushqimit. Atje ishte një tas qumësht me sheqer, ku notonin copëza buke të bardhë. Ishte gati të qeshte nga gëzimi sepse tani ishte shumë më i uritur se në mëngjes dhe gati sa s'e zhyti kokën me gjithë sy në qumësht. Por e tërhoqi shumë shpejt i zhgënjyer; jo vetëm që e kishte vështirë të hante për shkak të anës së majtë të dëmtuar — sepse ai mund të hante vetëm duke dridhur tërë trupin, — por s'po i shijonte më as qumshti, që kishte qenë gjithnjë pije e tij e preferuar e që e motra ia kishte sjellë me siguri pikërisht për këtë arsye, madje rrotulloi shpinën me njëfarë neverie nga tasi dhe u zvarrit deri në mes të dhomës.

Nga e çara e derës Gregori kishte vënë re se në dhomën e ndenjies ishte ndezur gazi, por, ndërsa në këtë orë babai zakonisht i lexonte me zë nënës, e nganjëherë edhe motrës, gazetën e mbrëmjes, tani nuk po dëgjohej asgjë. Ndoshta nga kv lexima tradicional, për të cilin e motra i kishte treguar e i kishte shkruar në letrat e saj, kohët e fundit në shtëpi ishte hequr dorë. Por edhe përreth mbretëronte e njëjta qetësi, ndonëse, natyrisht, shtëpia nuk ishte pa njerëz. «Ç'jetë të qetë ka bërë familja ime!» — tha me vete Gregori duke i mbërthyer sytë në errësirë dhe e ndjeu veten tepër krenar sepse pikërisht në saje të tij familja dhe e motra bënin një jetë kaq të qetë në një shtëpi kaq të bukur. Ç'do të ndodhte në qoftë se tani kësaj qetësie, kësaj harmonie, kësaj kë-

naqësie i kishte ardhur një fund i tmerrshëm? Për të mos u dhënë më tej pas këtyre mendimeve të zeza, Gregori filloi të bënte pak ushtrime e të zbavitej nëpër dhomë.

Një herë, gjatë mbrëmjes, ai pa të hapej paksa e të mbyllej sakaq në fillim njëra, dhe pastaj tjetra derë anësore. Dikush, me sa duket, kishte dashur të hynte, po kishte patur frikë. Gregori kishte ndaluar mu te dera e guzhinës që të kishte mundësi ta merrte brenda vizitorin e pavendosur ose të paktën të merrte vesh kush qe, por dera nuk u hap më dhe pritja e Gregorit shkoi kot. Në mëngjes, kur dyert ishin mbyllur, të gjithë donin të futeshin tek ai, ndërsa tani që njërën derë e kishte hapur vetë dhe të tjerat ishin hapur me siguri gjatë ditës, nuk vinte më njeri, madje edhe çelësat vareshin nga jashtë derës.

Drita në dhomën e ndenjies u shua shumë vonë dhe Gregori e kishte të lehtë të kuptonte që prindërit dhe e motra kishin qenë zgjuar deri në këtë kohë, sepse i dëgjoi mirë të largoheshin të tre në majë të gishtave. Tani deri në mëngjes nuk kishte për të ardhur më njeri te ai, domethënë, do të kishte kohë për të vrarë mendjen se si do ta riorganizonte jetën e tij të re. Por kjo dhomë e lartë dhe e zbrazët, në të cilën ishte i detyruar të rrinte shtrirë përtokë, i ngjallte frikë, pa e kuptuar arsyen, megjithëse banonte aty prej pesë vjetësh, — dhe nga një kthesë gati të pavetëdijshme, për të cilën, megjithatë, i erdhi pak turp, rrëshqiti me nxitim nën divan, ku u ndje menjëherë shumë mirë, ndonëse iu shtyp pak shpina dhe nuk e ngrinte dot kokën, por

vetëm se i erdhi keq që trupi ishte tepër i gjerë për t'u futur i tërë nën divan.

Aty qëndroi gjithë natën herë duke kapsallitur sytë në një përgjumje, që ia largonte here pas here uria, herë duke u përpëlitur e i mbërthyer nga halle dhe shpresa të turbullta që e çonin gjithnjë në përfundimin se hë për hë duhej të rrinte i qetë dhe me durim e kujdesin më të madh ta lehtësonte familjen nga andrallat, që i kishte shkaktuar me gjendjen e tij të tanishme.

Rasti për të provuar forcën e vendimit të tij Gregorit iu paraqit që herët në mëngjes, pa rënë drita, kur e motra, tanimë pothuajse e veshur plotësisht duke ardhur nga paradhoma hapi derën dhe pa tërë kureshtje në dhomën e tij. Ajo nuk e vuri re menjëherë Gregorin, por, kur e pa nën divan — në fund të fundit, ai duhej të ishte diku, s'kishte si të fluturonte jashtë — u tremb aq shumë saqë nuk e zotëroi dot veten dhe doli duke përplasur derën. Por pastaj, e penduar për sjelljen e saj, e hapi menjëherë përsëri derën dhe hyri në majë të gishtërinjve sikur të qe dhoma e një të sëmuri rëndë apo e një të huaji. Gregori nxori kokën mu në cep të divanit dhe po e ndiqte me sy. Vallë do ta vinte re ajo që ai e kishte lënë qumështin, dhe këtë s'e kishte bërë aspak për mungesë oreksi apo do t'i sillte ndonjë gjë tjetër që do të ishte më e përshtatshme për të? Në qoftë se ajo do ta bënte vetë, ai më mirë do të preferonte të vdiste urie sesa të tërhiqte vëmendjen e saj për këtë gjë, megjithë dëshirën e zjarrtë për të dalë menjëherë nga divani, t'i hidhej ndër këmbë së motrës dhe t'i kërkonte ndonjë

gjë të mirë për të ngrënë. Por e motra e vuri re menjëherë tërë habi tasin plot, nga i cili kishin rënë vetëm disa pika qumshti, e rrëmbeu me një leckë, pa e prekur fare me dorë, dhe e çoi në guzhinë. Gregori priste, jashtëzakonisht kureshtar, se ç'do t'i sillte tjetër dhe bënte lloj-lloj hamendjesh. Por nuk arriti kurrë ta gjente se deri ku shkonte mirësia e së motrës. Për të provuar shijen e tij, ajo kishte hedhur mbi një gazetë të vjetër lloj-lloj gjërash. Aty kishte perime të vjetra, gjysmë të kalbura; kocka të mbetura nga darka, të mbuluara me një salcë të bardhë, të ngrirë, pak rrush të thatë dhe bajame; një copë djathë, të cilin Gregori kishte thënë që para dy ditësh s'e s'hahej; një copë bukë të thatë, një fetë të lyer me gjalpë dhe një tjetër të lyer me gjalpë e kripë. Dhe e plotësoi të gjithë këtë edhe me tasin që, me sa dukej, ishte caktuar përfundimisht për Gregorin e që e kishte mbushur me ujë. Pastaj, për delikatesë, duke menduar se i vëllai nuk do të hante në prani të saj, nxitoi të largohej, duke e mbyllur derën me çelës për t'i treguar Gregorit se ai mund të rehatohej si të donte. Tani që duhej të hante putërzat e Gregorit filluan të dridheshin njëra më shumë se tjetra. Veç kësaj, plagët duhej të ishin shëruar tërësisht sepse nuk ndiente as pengesën më të vogël, madje mbeti i habitur sepse iu kujtua që në kohën kur kishte qenë njeri, para një muaji, kishte prerë gishtin pak me thikë dhe jo më larg se pardje kjo plagë vazhdonte t'i dhimbte shumë. «Mos tani jam bërë më pak i ndjeshëm?» — mendoi dhe iu sul me lakmi djathit që e kishte tërhequr me-

njëherë e madje më shumë se të gjitha ushqimet e tjera. I përlau si i babëzitur me radhë djathin, perimet, salcën, me sy të përlotur nga kënaqësia; ndërsa ushqimet e freskëta nuk po i pëlqenin, madje edhe era e tyre i dukej e padurueshme, prandaj edhe gjërat që hante i shkëpuste nga to duke i larguar. Kishte mbaruar me kohë së ngrëni dhe kishte qëndruar pa lëvizur po aty, kur e motra, sikur të donte ta sinjalizonte se duhej të tërhiqej, filloi të rrotullonte ngadalë çelësin në bravë. Befas ndjeu një frikë të madhe nga kjo, ndonëse pothuajse dremiste, dhe nxitoi të hynte përsëri në divan. Por iu deshën sakrifica të mëdha për të qëndruar nën divan, edhe për aq pak kohë sa ndenji e motra në dhomë, sepse nga ushqimi i bollshëm trupi i qe rrumbullakosur ca dhe mezi merrte frymë në atë ngushticë. Nja dy herë gati iu mor fryma, me sy të zgurdulluar shihte të motrën, e cila, meqenëse s'po nuhaste asgjë, mblodhi me fshesë jo vetëm mbeturinat e tij, por edhe ato që ai nuk i kishte prekur fare, sikur të mos vlenin më; ajo nxitoi t'i hidhte të gjitha në një kovë të vogël, të cilën e mbuloi me një kapak dërrase dhe e mori me shpejtësi. Ajo s'kishte arritur të kthente shpinën, ndërsa Gregori doli nga divani, u shtri dhe u shtëllis sa gjatë-gjerë.

Dhe tani pikërisht kështu filloi të ushqehej Gregori çdo ditë; një herë në mëngjes, para se të zgjoheshin prindërit dhe shërbyesja, dhe herën e dytë pasdreke, kur prindërit binin përsëri të flinin, ndërsa shërbyesen e niste motra me ndonjë porosi. Sigurisht, edhe ata nuk dëshironin që Gre-

gori të vdiste urie, por ndoshta, ata edhe nuk mund të duronin që ta merrnin vesh gjendjen e tij më shumë nga të ngrënët sesa nga llafet; mbase kështu nuk hidhëroheshin edhe aq dhe e motra mbase mundohej në këtë mënyrë t'ia lehtësonte këto hidhërime sado të vogla qofshin, sepse në fakt ata po vuanin mjaft.

Gregori nuk arriti ta mësonte kurrë ç'pretekst ishte gjetur për të larguar nga shtëpia mjekun dhe mekanikun sepse, ndonëse ata nuk e kuptonin, askujt, as të motrës, nuk i shkonte ndërmend se ai mund t'i kuptonte të tjerët, prandaj ai duhej të mjaftohej me faktin që, kur e motra kishte hyrë në dhomën e tij, të dëgjonte nganjëherë vetëm psherëtimat dhe lutjet e saj perëndive. Vetëm më vonë, pasi Greta u mësua pak me këtë gjendje — se, natyrisht, as që mund të bëhej fjalë që të mësohej plotësisht, — Gregori filloi të kapte herë pas here ndonjë shprehje dashamirësie ose që mund të merrej si e tillë. Kur Gregori i kishte përlarë mirë të gjitha ushqimet, ajo thoshte: «Sa i paska pëlqyer sot», ndërsa, kur nuk kishte patur oreks, gjë që po bëhej çdo herë e më e shpeshtë, ajo thoshte e pikëlluar: «Prapë i paska lënë të gjitha».

Por, ndonëse nuk merrte drejtpërdrejt asnjë lloj lajmi, Gregori i dëgjonte ato që thuheshin në dhomat e tjera; me të dëgjuar një zë, rendte te dera dhe ngjeshej aty me gjithë trupin. Sidomos në fillim nuk kishte bisedë që, në një mënyrë a tjetër, të mos sillej rreth tij. Dy ditët e para, sa shtrohej buka, shqetësimi kryesor qe ç'duhej të bënin tani; por edhe kohën tjetër diskutohej

po për këtë, sepse tani në shtëpi nuk rrinin më pak se dy vetë, sepse, me sa dukej, askush nuk donte të rrinte vetëm në shtëpi, po edhe pa njeri shtëpia s'mund të lihej. Për fat, shërbyesja, — nuk ishte aq e qartë nëse dinte gjë dhe çfarë dinte ajo për atë që kishte ngjarë, — që ditën e parë i kishte rënë në gjunjë nënës duke iu lutur ta linte të ikte, dhe, kur po ndahej, një çerek ore më pas, falenderoi e përlotur si për të mirën më të madhe që i ishte bërë në atë shtëpi, dhe, pa ia kërkuar njeri, kishte bërë një betim të tmerrshëm se nuk do t'i thoshte asgjë askujt.

Që prej kësaj dite punët e guzhinës i kishin rënë në kurriz motrës me nënën. Megjithatë, kjo nuk përbënte ndonjë barrë kushedi, sepse pothuaj asnjeri s'vinte gjë në gojë. Gregori dëgjonte herë pas here sesi nxisnin më kot njëri-tjetrin për të ngrënë, por gjithnjë merrnin të njëjtën përgjigje. «Faleminderit, hëngra mjaft», apo diçka të ngjashme. Po edhe të pirët, siç dukej, e kishin prerë. Shpesh motra e pyeste të atin mos donte birrë dhe tregohej e gatshme me gjithë zemër të shkonte të blente, por kur ai heshtte, ajo, si për t'i hequr çdo dyshim, i thoshte se do të dërgonte portjeren e shtëpisë, por atëherë i ati i përgjigjej me një «jo» kategorike dhe me kaq s'flitej më për këtë gjë.

Që ditën e parë babai u tregoi së shoqes dhe së bijës gjendjen e pasurisë dhe perspektivën e familjes. Herë pas here çohej nga tavolina dhe shkonte të kërkonte ndonjë faturë apo fletore llogarie në kasafortën e shtëpisë Verthaim që e kishte shpëtuar pesë vjet më parë, kur kishte

falimentuar ndërmarrja e tij. U dëgjua të hapte bravën e ndërlikuar dhe si e rrotullonte çelësin përsëri, pasi gjeti atë që kërkonte. Këto shpjegime të babait i kishin dhënë Gregorit pjesërisht kënaqësinë e parë që kur ishte mbyllur këtu si në burg. Dikur ai mendonte se të atit nuk i kishte mbetur asgjë nga ajo ndërmarrje; sidoqoftë, Zamza nuk i kishte pohuar gjë që të binte ndesh me këtë, por edhe Gregori sigurisht nuk e kishte pyetur. Në atë kohë i vetmi preokupacion i Gregorit kishte qenë të bënte gjithçka që familja ta harronte sa më shpejt dështimin që u kishte shkaktuar të gjithëve një gjendje të pashpresë. Prandaj atëherë ai i ishte futur punës me një vrull të papërmbajtur dhe nga një çirak i vogël ishte bërë komisioner tregtie, natyrisht, me shanse krejt të tjera shpërblimi, ndërsa sukseset në punë të të cilit ktheheshin menjëherë në para në dorë, të cilat ai mund t'i vendoste mbi tavolinë para familjes së lumtur e të befasuar. Ishin kohë të bukura, që nuk u përsëritën më kurrë, të paktën, me madhështinë e atëhershme, ndonëse edhe më vonë Gregori fitonte aq shumë sa mund të përballonte dhe në fakt i përballonte shpenzimet e familjes. Me këtë gjë ishin mësuar të gjithë — edhe familja, edhe Gregori; familja i merrte paratë me mirënjohje, dhe ai i jepte me gjithë qejf, por ngrohtësia e mëparshme nuk krijohej më. Vetëm e motra kishte mbetur ende më e afërt për Gregorin, dhe ai, fshehtas, meqë ajo, ndryshe nga i vëllai, e donte shumë muzikën dhe i binte violinës shumë ëmbël, kishte ndërmend ta fuste në konservator vitin tjetër, pa marrë parasysh shpen-

zimet e mëdha që do të duhej t'i mbulonte me ndonjë mënyrë tjetër. Vëlla e motër flisnin shpesh për konservatorin gjatë ditëve që Gregorit i takonte të qëndronte në shtëpi, por ai përmendej gjithnjë si një ëndërr e bukur dhe e parealizueshme, madje edhe prindërit s'para i pëlqenin këto mendime të papjekura, megjithëse e kishte ndarë mendjen për këtë gjë dhe po bëhej gati ta shpallte solemnisht në prag të krishtlindjeve.

Këto mendime, krejt pa vlerë në situatën e tanishme, i vërtiteshin në kokë Gregorit, teksa rrinte ngjitur pas derës, në këmbë, për të përgjuar bisedat. Nganjëherë, nga lodhja e përgjithshme, nuk mund të dëgjonte më asgjë, dhe koka i përplasej në mënyrë të pavullnetshme pas derës, por e ngrinte përsëri sakaq, sepse zhurma më e vogël që kishte shkaktuar kjo përplasje, do të dëgjohej menjëherë dhe do t'i kishte shtangur të gjithë. «Ç'po kurdis ai atje prapë?» — thoshte pas njëfarë kohe babai, duke shikuar haptas nga dera; pas kësaj biseda e ndërprerë rifillonte pak nga pak.

E, pra, tani (sepse babai i përsëriste gjithnjë shpjegimet e veta ose ngaqë ishte larguar me kohë nga këto punë ose ngaqë e shoqja nuk i kapte menjëherë të gjitha) Gregori nga bisedat mësoi me hollësi se, megjithë hallet, prindërit kishin mundur të shpëtonin një pasuri fare të vogël nga koha e hershme dhe ndërkaq, meqë interesi s'ishte prekur, ajo ishte shtuar pak. Por, veç kësaj, paratë që kishte sjellë çdo muaj në shtëpi Gregori, — ai për vete nuk mbante veçse disa gulde, — nuk ishin harxhuar të tëra dhe kishin formuar një kapital të vogël. Pas derës Gregori

para, Gregori largohej nga dera dhe shtrihej në divanin e ftohtë prej lëkure që ndodhej pranë derës, sepse nxehej shumë nga turpi e dëshpërimi.

Shpesh rrinte shtrirë mbi divan me net të tëra pa mbyllur sy, duke u kruajtur pas lëkurës së divanit. Ose s'pyeste fare për lodhjen që të afronte kolltukun te dritarja, pastaj të ngjitej në parvaz, dhe i gozhduar në kolltuk, të mbështetej në dritare, kështu që, duke parë nga dritarja, të luante në ndonjë kujtim me ndjenjën e çlirimit që e kishte rrëmbyer më parë. Sepse, në të vërtetë, tani ai nga dita në ditë po i shikonte gjithnjë e më turbull edhe objektet më të afërta. Nuk arrinte të dallonte më as spitalin përballë, pamjen e të cilit e kishte mallkuar gjithnjë më parë dhe, po të mos e dinte mirë se banonte në rrugën e qetë e plot njerëz «Sharlotenshtrase», do të kishte kujtuar se dritarja e tij shikonte në një shkretëtirë ku ishin bashkuar pa dallim toka gri me qiellin gri. Motra e vëmendshme, sa e pa vetëm dy herë kolltukun pranë dritares, e kuptoi dhe, sa herë rregullonte dhomën, e afronte përsëri pikërisht te dritarja, madje që nga kjo ditë e linte hapur një nga kanatet e brendshme të dritares.

Në qoftë se Gregori do të kishte mundësi të fliste me të motrën dhe ta falënderonte për gjithcka po bënte për të, do ta kishte më të lehtë t'ia pranonte shërbimin; kurse kështu, i dënuar të heshtte, vuante shumë. Natyrisht, motra përpiqej me cdo mënyrë t'ia lehtësonte vuajtjet nga gjendia e krijuar dhe, sigurisht, sa më shumë kohë kalonte, aq më mirë e arrinte ajo këtë gjë, por edhe Gregori, me kalimin e kohës, nisi të kuptonte

i kënaqur nga ky kujdes dhe kursim, tundte vrullshëm kokën. Ç'është e vërteta, me këto para të kursyera mund të ishte shlyer një pjesë e borxheve të babait ndaj shefit të tij dhe kështu do të afrohej së tepërmi dita kur ai, Gregori, do të mund ta hiqte qafe këtë detyrë, por, kështu si erdhën punët, babai kishte vepruar pa dyshim më mirë duke i kursyer paratë pikërisht në këtë mënyrë.

Por e keqja është se këto para nuk mjaftonin që familja të mbahej vetëm me interesat; me to mund të shkohej mbase një vit, shumë-shumë dy, jo më tepër. Pra, këto kursime përbënin një shumë që nuk duhej prekur, se duhej ruajtur për një ditë të zezë; kështu që duheshin fituar para për të siguruar jetesën. Po babai, ndonëse mirë me shëndet, ishte i moshuar, kishte pesë vjet që e kishte lënë punën dhe nuk kishte shumë shpresa te vetja; gjatë këtyre pesë vjetëve që kishin qenë vakancat e para në jetën e tij të mundimshme e të pafat, kishte vënë si shumë bark dhe ishte rënduar ca si tepër. Apo të punonte nëna plakë, e çmund të bënte ajo e mjera me atë astmë që e mbyste, Ajo mezi lëvizte nëpër shtëpi; madje të nesërmen, duke iu marrë fryma, ajo e kalonte mbi divan pranë dritares së hapur. Apo mos duhej t'i fitonte e motra, e cila sa kishte hyrë në të shtatëmbëdhjetat, ishte ende fëmijë dhe duhej ta shijonte mënyrën e saj të jetesës si deri tani, — të vishej bukur, të flinte gjatë, të ndihmonte në punët e shtëpisë, të merrte pjesë në disa dëfrime modeste e mbi të gjitha, t'i binte violinës? Sa herë flitej për domosdoshmërinë për të fituar

gjithçka me hollësi. Vetë shfaqja e saj në dhomë e tmerronte. Aq shumë tregonte ajo kujdes që t'i shmangte të tjerët për të mos e parë dhomën e Gregorit, saqë, me të hyrë, pa humbur fare kohë, mbyllte derën, vraponte drejt e te dritarja, e hapte me nxitim, menjëherë, sikur i merrej fryma, dhe, sado ftohtë që ishte, qëndronte aty një çast për t'u mbushur me frymë. Me këtë vrull e zhurmë ajo e tmerronte Gregorin dy herë në ditë; ai dridhej gjithë kohës nën divan, ndonëse e dinte mirë se ajo, pa dyshim, do t'ia kishte larguar me kënaqësi këtë frikë, po të kish mundësi të qëndronte në një dhomë me të me dritare të mbyllur.

Një ditë — duhej të kishte kaluar gati një muaj nga koha e metamorfozës së Gregorit dhe e motra nuk kishte më arsye të forta të habitej me pamjen e tij — ajo erdhi pak më herët se zakonisht dhe e gjeti Gregorin duke shikuar nga dritarja, të palëvizshëm dhe në një pozicion që të tmerronte. Në qoftë se ajo nuk do të kishte hyrë në dhomë, Gregori nuk do të ishte habitur fare, sepse me pozicionin që kishte zënë ai, e pengonte të hapte dritaren, por ajo jo vetëm që nuk hyri, po bëri një kërcim prapa dhe e mbylli derën, një i huaj do të kishte kujtuar se Gregori po e përgjonte të motrën të hynte për ta kafshuar. Natyrisht, Gregori u struk menjëherë nën divan, por i shkreti u detyrua ta priste Gretën deri në drekë dhe, kur erdhi, ajo kishte një pamje më të shqetësuar se zakonisht. Nga kjo ai e kuptoi se e shkreta vajzë ende nuk e duronte dhe nuk do të arrinte ta duronte kurrë pamjen e tij dhe se ajo duhej të bënte përpjekje të mëdha për të

mos ua mbathur këmbëve kur shihte qoftë edhe atë pjesë të vogël të trupit të tij që dilte nga poshtë divanit. Për ta çliruar të motrën edhe nga kjo pamje, një herë — dhe për këtë iu deshën katër orë — mori një çarçaf dhe e hodhi përsipër duke u mbuluar i tëri, kështu që e motra, edhe po të përkulej, të mos shihte gjë. Në qoftë se, për mendimin e saj, çarçafi nuk do të duhej, ajo edhe mund ta kishte hequr, sepse ishte fare e qartë që Gregori nuk ishte mbështjellë kështu kokë e këmbë për qejf. Por e la çarçafin ashtu siç ishte dhe madje Gregorit iu duk se i kishte vjedhur një shikim mirënjohës kur kishte ngritur pak me kokë çarçafin për të parë si e kishte marrë e motra këtë rregullim të ri të tij.

Dy javët e para prindërit nuk kishin mundur të vendosnin të hynin tek ai dhe shpesh ai tani dëgjonte sesi ata e mirëprisnin këtë punë të së motrës, ndërsa më parë qaheshin për të vazhdimisht sepse u dukej një vajzë pak a shumë e padobishme. Tani edhe i ati edhe e ëma shpesh rrinin në pritje para dhomës së Gregorit derisa e motra të mbaronte së pastruari dhe, me të dalë, i luteshin të tregonte me hollësi si e kishte gjetur dhomën, ç'kishte ngrënë Gregori, si ishte sjellë kësaj radhe dhe nëse kishte ndonjë përmirësim të vogël. Madje, e ëma u tregua më e padurueshme për të parë Gregorin, por i ati dhe e motra e frenuan në fillim me argumente të arsyeshme, të cilat Gregori, duke i dëgjuar me shumë vëmendje, i miratonte plotësisht. Më vonë duhej përdorur forca për ta mbajtur dhe, kur filloi të thërriste: «Më lini, pra, të shoh Gregorin, ai është

biri im fatkeq! A s'e kuptoni se duhet ta shoh?», Gregori mendonte se mbase vërtet do të qe mirë që e ëma të vinte tek ai, natyrisht jo çdo ditë, ndoshta, një herë në javë; ajo duhej t'i kuptonte gjërat shumë më mirë se e motra, e cila, me gjithë kurajën, nuk ishte veçse një fëmijë dhe në fund të fundit, me siguri e kishte marrë këtë barrë të rëndë vetëm nga mendjelehtësia fëminore.

Dëshira e Gregorit për ta parë të ëmën nuk vonoi të realizohej. Gregori, për të mos lënduar prindët, nuk po dilte më ditën as në dritare, por edhe në ata pak metra katrorë të dyshemesë nuk zvarritej dhe aq shumë; qëndrimi shtrirë gjatë natës pa lëvizur iu bë i padurueshëm, nuk po ndiente më asnjë kënaqësi edhe nga të ngrënët, kështu që, për të hequr mërzinë, nisi të zvarritej kryq e tërthor nëpër mure e tavan. Veçanërisht në tavan rrinte i varur me qejf, kjo nuk ngjante fare me qëndrimin shtrirë në dysheme; frymëmarrja bëhej më e lirshme, një lëkundje e lehtë ia qetësonte trupin dhe në gjendjen e euforisë, në të cilën ishte atje lart, ndodhte që edhe për habinë e tij të shkëputej nga tavani dhe të përplasej përtokë. Por tani, duke ditur ta zotërojë më mirë trupin e tij, edhe kur binte nga një lartësi kaq e madhe, nuk dëmtohej fare. E motra e vuri re menjëherë që Gregori kishte gjetur një mënyrë të re zbavitjeje sepse, kur zvarritej, linte pas kudo nëpër mure gjurmët e lëndës ngjitëse dhe vendosi t'"ia lehtësonte tej mase lëvizjet duke i nxjerrë jashtë mobiljet që e pengonin më shumë, pra, para së gjithash, arkën dhe tryezën e shkrimit. Por ajo s'ishte në gjendje

ta bënte këtë gjë vetëm; të atin nuk guxonte ta thërriste për ndihmë; ndërsa shërbyesja do të refuzonte me siguri sepse kjo vajzë e guximshme gjashtëmbëdhjetëvjeçare, që e kishin marrë që kur kishte ikur kuzhinierja e mëparshme, nuk largohej vërtet nga vendi i punës, ajo kërkoi t'i bënin favor për ta mbajtur kuzhinën mbyllur dhe ta hapte derën vetëm me thirrje të veçantë; kështu, motrës nuk i mbeti rrugë tjetër veçse t'i drejtohej së ëmës një ditë që i ati nuk ndodhej në shtëpi. Nëna erdhi me një frymë duke thirrur gjithë emocion nga gëzimi, por kur arriti te dera e Gregorit, u fshit. Natyrisht, e motra kishte bërë një kontroll paraprak dhe e lejoi të ëmën të hynte vetëm pasi u bind se në dhomë çdo gjë qe në rregull. Gregori e mblodhi çarçafin me ngut të madh më thellë dhe me më rrudha se çdo herë tjetër kështu që dukej si një çarçaf i hedhur lëmsh mbi divan. Kështu, kësaj radhe Gregori hoqi dorë për të parë vjedhurazi nën çarçaf, ai hoqi gjithashtu dorë për ta parë më të ëmën që këtë radhë dhe së fundi ishte i gëzuar që ajo më në fund erdhi.

«Mund të hysh, ai nuk duket», tha e motra dhe e mori të ëmën për dore. Gregori po dëgjonte sesi ato dy gra të dobëta të lëviznin nga vendi arkën e vjetër e të rëndë dhe sesi e motra merrte përsipër gjithnjë pjesën më të rëndë të punës, pa ua vënë, veshin paralajmërimeve të së ëmës që kishte frikë mos i stërmundohej e bija. Kjo zgjati shumë. Pasi u djersitën nja një çerek ore, nëna tha se do të ishte më mirë që arkën ta linin aty ku ishte, sepse së pari ishte tepër e rëndë për to dhe se nuk do t'ia dilnin mbanë para se të vinte

i ati, kështu që, në mes të dhomës, do t'ia pengonte krejt lëvizjen Gregorit, dhe, së dyti, ato nuk ishin fare të sigurta nëse i bëhej mirë Gregorit që po hiqnin mobiljet. Asaj i dukej se po i bënin keq; pamja e mureve të zhveshura po ia hante shpirtin; e pse të mos ndiente edhe Gregori të njëjtën gjë, meqë ishte mësuar me këto mobilje me kohë e që do të ndihej krejt i braktisur në dhomën e zbrazët. «Dhe a nuk të duket», — përfundoi e ëma me zë fare të ulët, a thua të ishte një pështërimë, si për të shmangur që Gregori, vendndodhjen e saktë të të cilit ajo nuk e dinte, të mos dëgjonte asnjë tingull nga fjalët e saj, sepse ishte e bindur që ai nuk kuptonte asnjë fjalë, «a nuk të duket sikur me heqjen e mobiljeve po tregojmë se kemi humbur çdo shpresë për shërimin e tij dhe po e lëmë në mëshirë të fatit? Mendoj se më mirë do të ishte ta linim dhomën siç ka qenë më parë, që Gregori, në rast se kthehet përsëri te ne, të mos gjejë asnjë ndryshim dhe ta harrojë sa më lehtë këtë periudhë të ndërmjeme».

Duke dëgjuar fjalët e së ëmës, Gregori mendoi se dy muajt e jetës monotone në gjirin e familjes, gjatë të cilëve nuk kishte komunikuar drejtpërdrejt me njerëzit, ia kishin turbulluar mendjen, sepse nuk e shpjegonte dot ndryshe dëshirën e madhe për të zbrazur dhomën. Vërtet dëshironte ta shndërronte këtë dhomë të ngrohtë, të rregulluar rehatshëm me mobilje që ishin trashëgim brez pas brezi, në një guvë ku, natyrisht, do të zvarritej në të gjitha anët i pashqetësuar, por që do të harronte shpejt dhe plotësisht të kaluarën e tij

njerëzore? Me të vërtetë që kishte nisur ta pllakoste harresa, dhe vetëm zëri i nënës, të cilin ai s'e kishte dëgjuar prej kohësh, e shkundi nga plogështia. Jo, asgjë s'duhej hequr, çdo gjë duhej të qëndronte aty ku ishte, efekti i mirë që bënin mobiljet mbi gjendjen e tij shpirtërore ishte i domosdoshëm dhe në qoftë se ato e pengonin të zvarritej kot më kot rreth e rrotull, kjo s'kishte ndonjë të keqe, po të mirë.

Por, fatkeqësisht, motra nuk kishte këtë mendim; asaj i që bërë zakon — dhe jo pa të drejtë — që kur ishte fjala për të diskutuar për çështjet e Gregorit, t'u hiqej prindërve si kompetente, madje edhe kësaj here këshilla e së ëmës e shtyu që ajo të këmbëngulte më fort se duhej hequr jo vetëm arka e tryeza, të cilat ajo i kishte pasur fillimisht në plan, por edhe të gjitha mobiljet e tjera, me përjashtim të divanit që ishte i domosdoshëm. Kjo kërkesë, natyrisht, nuk qe thjesht një kryeneçësi fëminore dhe një vetësiguri që ajo e kishte fituar kohët e fundit krejt papritur e tërë mundim; jo, ajo e kishte vënë re mirë se Gregori kishte nevojë për shumë hapësirë për t'u zvarritur, ndërsa mobiljet, aq sa kishte vënë re, nuk i përdorte fare. Po ndoshta, pikërisht këtu u shfaq edhe afshi i zjarrtë, karakteristik për vajzat e moshës së saj, që kërkon gjithnjë rast të shfrejë e që tani e shtynte Gretën ta dramatizonte edhe më gjendjen e Gregorit që të kishte mundësi t'i shërbente edhe më shumë se deri atëherë. Sepse askush, me përjashtim të Gretës, nuk do të guxonte të hynte në një skutë,

ku Gregori do të mbretëronte fare i vetmuar mbi muret e shkreta.

Prandaj ajo nuk ia vuri veshin këshillës të së ëmës, e cila, nga shqetësimi i madh, ndihej edhe këtu në dhomë e pasigurtë, heshti menjëherë dhe, me sa kishte mundësi, po ndihmonte të bijën ta nxirrnin arkën jashtë. Pa arkën Gregori edhe mund të bënte, po skrivania duhej të mbetej. Dhe gratë s'ishin larguar ende mirë nga dhoma së bashku me arkën duke e shtyrë tërë rënkime, Gregori nxori kokën që nga poshtë divanit për të gjetur ndonjë mundësi për të ndërhyrë me maturi e takt. Fati i keq deshi që e para të kthehej e ëma, sepse Greta, duke qëndruar vetëm në dhomën ngjitur, e kishte rrokur me të dy krahët arkën duke e lëkundur vetëm sa majtas-djathtas, natyrisht, pa arritur ta lëvizë nga vendi. Por nëna nuk ishte mësuar ta shikonte Gregorin në këtë gjendje, madje ajo mund të ligështohej, prandaj ai nxitoi të tërhiqej mbrapsht i trembur te cepi tjetër i divanit, ku nuk mundi të ndalonte çarçafin të bënte një zhurmë të lehtë që tërhoqi vëmendjen e së ëmës. Ajo ndaloi menjëherë, qëndroi një çast e heshtur dhe më në fund u rikthye te Greta.

Ndonëse Gregori mendonte herë pas here me vete se s'po ndodhte asgjë e veçantë dhe se në dhomë thjesht po lëviznin disa mobilje, ecejaket e grave, të thirrurat e tyre me zë të ulët, gërvishtja e mobiljeve mbi dysheme i dukeshin si një rrëmujë e madhe që i vinte nga të gjitha anët dhe, sado fort që ta strukte kokën, të mblidhte këmbët e të ngjeshte trupin pas toke, u shtrëngua ta pranonte se nuk do ta duronte gjatë këtë torturë. Ato po i zbraznin dhomën, po i hiqnin gjithçka të shtrenjtë për të, ia kishin marrë arkën ku kishte vënë sharrën dhe veglat e tjera, tani po lëviznin tryezën e shkrimit që ishte ngulur mirë në dysheme, ku ai kishte bërë detyrat e shkollës që kur kishte qenë në akademinë tregtare, në të mesmen, madje që në filloren, — dhe këtu ai vërtet s'kishte më kohë për të verifikuar qëllimet e mira të dy grave, madje pothuajse e kishte harruar praninë e tyre sepse, nga lodhja, ato po punonin në heshtje dhe dëgjoheshin vetëm përplasjet e hapave të tyre të rëndë.

Prandaj, doli nga poshtë divanit, ndërkohë që gratë po rrinin mbështetur në tryezën e shkrimit në dhomën ngjitur për të marrë pak frymë, ndërroi katër herë drejtimin e lëvizjes, ngaqë s'po dinte ç'të shpëtonte më parë, kur i kapi syri në murin e zhveshur portretin e zonjës me peliçe që kishte marrë një pamje madhështore, nxitoi të ngjitej në çatmë dhe u mbështet pas xhamit, i cili po e mbante të ngjitur duke i krijuar një ndjenjë të këndshme për barkun e tij të nxehtë. Të paktën këtë portret që Gregori e kishte mbuluar plotësisht, nuk do t'ia merrte dot njeri. Ktheu kokën nga dera e dhomës së ndenjies që të kishte mundësi t'i shihte gratë kur të ktheheshin.

Ato nuk u vonuan shumë dhe po ktheheshin, Greta i kishte hedhur krahun së ëmës, pothuajse po e mbante hopa. «Po tani, çfarë do të marrim?» tha Greta duke hapur sytë në të gjitha anët. Në këtë kohë sytë e saj u kryqëzuan me të Gregorit

që rrinte varur në mur. Duke ruajtur gjakftohtësinë, me sa duket, vetëm prej pranisë të së ëmës, ajo u përkul drejt saj për ta penguar të shikonte rrotull dhe i tha rrëmbimthi duke u dridhur: «Shiko, a s'do të bënim mirë të riktheheshim për pak në dhomën e ngrënies?» Synimin e Gretës e kishte të qartë Gregori, ajo donte ta çonte të ëmën në një vend të sigurt dhe pastaj ta largonte nga muri. E po mirë, le ta provonte, ai ishte ulur mbi portret dhe nuk do ta lëshonte. Më parë do t'i hidhej së motrës në fytyrë.

Po pikërisht fjalët e Gretës e shqetësuan të ëmën; ajo doli mënjanë, u kthye, pa një njollë gjigante kafe mbi murin e veshur me letra me ngjyra dhe, pa arritur ta identifikonte mirë se ai që Grigori, klithi: «Ah, o perëndi, o perëndi!» me një zë hungërues e të ngjirur, u shemb mbi divan me krahët e shtrirë si e vdekur, pa dhënë asnjë shenjë jete. «Ore, Gregor!» thirri e motra duke ngritur grushtin dhe duke e shpuar Gregorin me vështrimin e saj. Këto ishin fjalët e para që ajo po i drejtonte të vëllait drejtpërdrejt që kur ky kishte pësuar metamorfozën. Vrapoi në dhomën pranë për të kërkuar ndonjë ilaç për ta sjellë në vete nënën; dhe Gregori vendosi gjithashtu të ndihmonte — kishte ende kohë për të shpëtuar portretin, por, për fat të keq, ai ishte ngjitur aq fort pas xhamit sa mezi u shkëput; pastaj rendi në dhomën ngjitur sikur të donte t'i jepte së motrës ndonjë këshillë si dikur, por u detyrua të qëndronte prapa saj pa bërë gjë; ndërsa ajo, duke kontrolluar shishet, u tmerrua kur u kthye; një shishe ra përtokë dhe u thye, madje

një copëz e plagosi Gregorin në fytyrë, një lëng gërryes rrodhi mbi të, atëherë Greta, pa u vonuar, rrëmbeu aq shishe sa mundi dhe vrapoi tek e ëma, duke e mbyllur derën me këmbë. Tani Gregori ishte i shkëputur nga e ëma, e cila, ndoshta, ishte gati duke vdekur për fajin e tij; ai nuk duhej të hapte derën në qoftë se nuk donte të largonte të motrën, e cila duhej të qëndronte pranë të sëmurës; kështu që s'kishte ç'të bënte veçse të priste, dhe, i vrarë nga pendimi dhe shqetësimi, filloi të zvarritej sa andej-këtej mbi mure, mbi mobilje e në tavan, dhe, në fund, kur e gjithë dhoma po i vinte rrotull, ra i dëshpëruar në mes të tavolinës së madhe.

Kaluan pak çaste; Gregori ishte i shtrirë atje i lodhur, përreth ishte qetësi, kjo mbase ishte një shenjë e mirë. Por befas ra zilja. Shërbyesja, sigurisht, ishte mbyllur në kuzhinë dhe iu desh Gretës ta hapte derën. Ishte babai që sapo qe kthyer. «Ç'ka ndodhur?» qenë fjalët e tij të para; pa dyshim, shprehja e fytyrës së Gretës ia kishte treguar të gjitha. Me zë të mekur, me fytyrën mbështetur te gjoksi i të atit, vajza u përgjigj: «Nënës i ra të fikët, por më duket se është pak më mirë. Gregori filloi nga të tijat». «E prisja», u përgjigj babai, «më zu goja lesh kaq herë, po ju gratë nuk dëgjoni njeri». Gregori e kuptonte se i ati i kishte keqinterpretuar fjalët tepër të kursyera të Gretës dhe kujtonte se i biri kishte përdorur forcën. Tani s'kishte as kohë as mundësi për sqarime, duhej zbutur në njëfarë mënyre babai. Dhe Gregori ia mbathi për te dera e dhomës së tij dhe u struk pas saj, në mënyrë që i ati,

kur të hynte nga paradhoma, ta kuptonte menjëherë qëllimin e mirë të Gregorit për të hyrë menjëherë në dhomë, kështu që nuk kishte nevojë të përdorej dhuna: mjaftonte të hapej dera dhe ai do të zhdukej menjëherë.

Por babai nuk ishte në humor për të kapur hollësi të tilla. «Aha!» — thirri ai sapo hyri, me një ton që ngjante edhe i gëzuar edhe i zemëruar. Gregori largoi kokën nga dera dhe e ngriti drejt, babait. Me të vërtetë që s'e kishte menduar babain siç e pa tani. Sigurisht, kohët e fundit ai kishte harruar të ndiqte si dikur ato që ndodhnin në pjesët e tjera të shtëpisë duke shikuar vetëm mënyrën e tij të re të zvarritjes dhe, në fakt, nuk duhej të habitej që do të ndeshte marrëdhënie të tjera. E megjithatë... e megjithatë..., vërtet ky të ishte i ati? Pikërisht ai që më parë rrinte shtrirë i lodhur në krevat, kur Gregori shkonte me shërbime; ai që mbrëmjeve, kur kthehej i biri, e priste me robdëshambër në kolltukun e tij ngaqë s'ishte në gjendje të çohej, duke i zgjatur krahët për të treguar gëzimin, ai që gjatë shetitjeve të rralla familjare, dy apo tri të diela në vit dhe në ditët e festave të mëdha, duke tërhequr këmbët me zor midis Gregorit dhe nënës, që gjithashtu ecnin ngadalë, ai burrë plak, i mbërthyer mirë me një pallto të vjetër, duke mbajtur në dorë gjithnjë një bastun për të ecur me kujdes e që, kur donte të fliste, ishte i detyruar të ndalonte çdo tre hapa për të thirrur pranë vetes ata që e shoqëronin? Sa e kishte marrë veten që atëherë! Kishte veshur një kostum blu me kopsa ari, pa asnjë rrudhë, siç i mbajnë në-

punësit e bankave; përmbi jakën e madhe e të ngrirë zgjatej mjekra e fuqishme që dukej si e dyfishuar; nën vetullat e dendura vështrimi i përqendruar i syve të zinj depërtonte gjithë gjallëri; flokët e tij të bardhë, zakonisht të çrregullt, ishin krehur me shumë kujdes, ishin lëshuar paksa mbi ballë dhe shkëlqenin. Hodhi mbi divan kasketën e tij të zbukuruar nga monograma e praruar, me siguri e ndonjë banke, duke përshkruar një hark mbi gjithë dhomën, dhe, me duart në xhepat e pantallonave, me kindat e pasme të redingotës të hedhur pas, lëvizi drejt Gregorit me një pamje therëse. Siç dukej, as vetë s'e dinte ç'do të bënte; por ai ngriti këmbët aq shumë saqë Gregori u shastis nga shojet gjigande të çizmeve. Megjithatë Gregori nuk qëndroi pa lëvizur aty ku qe, sepse e dinte që ditën e parë të metamorfozës që i ati mendonte se ndaj tij duhej mbajtur qëndrim tepër i ashpër. Kështuqë vrapoi para të atit, ndalonte kur ndalonte i ati, dhe vraponte përsëri përpara sa lëvizte pak i ati. Kështu bënë derisa i erdhën disa herë rrotull dhomës pa ndonjë rezultat, madje nga ritmet e ngadalta lëvizjet e tyre nuk të jepnin përshtypjen e një përndjekje. Kësisoj Gregori qëndroi përkohësisht në dysheme; kishte frikë se mos të atit, po ta shihte duke rendur nëpër mure po në tavan, do t'i dukej kulmi i mbrapshtisë. I or Gregori e ndiente se edhe këtë ecje nuk do ta përballonte dot gjatë; se në qoftë se babai bënte një hap, atij i duhej të bënte për të njëjtën kohë një mori lëvizjesh. Meqë mushkëritë nuk i kishte patur asnjëherë të shëndetshme plotësisht,

filloi t'i merrej fryma. Dhe ja, ndërsa po i hiqte me zor zvarrë këmbët, kapsalliti edhe një herë sytë për të mbledhur të gjitha forcat që të niste edhe një vrap të fundit; truri i mpirë s'po gjente dot më ndonjë mënyrë tjetër shpëtimi veç vrapit; pothuaj kishte harruar se mund të përdorte muret, të cilat, sigurisht, ishin skalitur me kujdes dhe ishin zbukuruar me mbulesa të qendisura me dantella me një mori të dalash e dhëmbëzash të mprehta, — papritmas diçka ra fluturimthi fare pranë dhe u rrokullis përpara tij. Ishte një mollë; fill pas së parës fluturoi e dyta. Gregori ndaloi i tmerruar; s'kishte kuptim të vazhdonte më tej sepse i ati kishte vendosur ta bombardonte me mollë. Kishte mbushur xhepat me frutat që ndodheshin në bufe dhe tani po i hidhte njërën pas tjetrës pa u matur shumë për ta qëlluar me saktësi. Këto kokrra të vogla të kuqe rrotulloheshin kudo mbi dysheme si të elektrizuara dhe përplaseshin me njëra-tjetrën. Një mollë e hedhur lehtas ciku paksa shpinën e Gregorit dhe rrëshqiti pa i bërë gjë, kurse tjetra iu ngul mirë në shpinë. Gregori deshi të rrëshqiste më tej, a thua se zhvendosja do ta qetësonte nga kjo dhembje e tmerrshme dhe e befasishme, por e ndjeu veten si të mbërthyer pas dyshemesë dhe u shtri pa marrë vesh më se ç'bëhej. Vetëm vështrimi i tij i fundit mezi kapi edhe një herë portën e derës së tij që u hap sakaq dhe të ëmën me këmishë që po nxitonte para motrës që klithi sepse motra e kishte zhveshur për t'i lehtësuar frymëmarrjen

kur i ra të fikët, — nënën që vrapoi pastaj për te babai duke i rënë rrobat e trupit përtokë njëra pas tjetrës, dhe, sesi duke u penguar me to, iu hodh të shoqit në gjoks dhe e përqafoi duke u ngjeshur fort pas tij, duke i hedhur duart në qafë, — tani Gregori nuk shikonte më, — iu lut t'i kursente jetën të birit.

III

Molla, të cilën askush nuk guxoi ta nxirrte nga shpina e Gregorit, mbeti e ngulur në mish si një kujtim i dukshëm i ngjarjes dhe plagosja e rëndë, nga e cila ai lëngoi mbi një muaj, siç duket, e kujtuan edhe të atin se i biri, me gjithë formën e tashme të hidhur e të neveritshme, prapëseprapë mbetej anëtar i familjes, pra, nuk duhej trajtuar si armik, përkundrazi, detyra familjare e kërkonte që ta kapërdinte neverinë dhe të bënte durim, asgjë tjetër veç durim.

Plaga e kishte bërë Gregorin të humbiste, me siguri përgjithmonë, shkathtësinë e mëparshme; vetëm për të kaluar mespërmes dhomës, i duhej kushedi sa kohë, me minuta të tëra, si një invalid plak; sa për endjet nëpër mur, as që duhej çuar më nëpër mend. Por ky keqësim i gjendjes, sipas mendimit të tij, iu kompensua plotësisht duke lënë gjithnjë mbrëmjeve hapur derën e dhomës së ndenjes; këtë ngjarje ai e priste rreth dy orë,

shtrirë në errësirën e dhomës së tij, i padukshëm për ata që hanin darkë, dhe, krejt ndryshe nga më parë, mund ta vështronte të gjithë familjen e grumbulluar rreth tavolinës nën dritën e llampës dhe të dëgjonte bisedat e tyre, si të thuash, me lejen e të gjithëve.

Natyrisht, këto nuk ishin aspak ato bisedat e gjalla të dikurshme, të cilat Gregori i kujtonte gjithnjë me mall kur përplasej i lodhur në një krevat gjithë lagështirë në ndonjë skutë hoteli. Tani pjesa më e madhe e kohës pas darke kalonte fare e qetë. Babain fill pas darke e zinte gjumi në kolltuk, e ëma dhe e motra i bënin shenjë njëra-tjetrës të mos bënin zhurmë, nëna, e përkulur fort nën dritën e llampës, qepte një fustan të hollë për një dyqan mode, motra, që kishte filluar punë si shitëse, mbrëmjeve merrej me stenografi ose me frengjishten duke shpresuar që më vonë, ndoshta, të gjente ndonjë vend pune më të mirë. Nganjëherë babai zgjohej dhe, duke bërë sikur s'e dinte që kishte fjetur, i thoshte nënës: «Sa shumë që po qep sot!» — dhe pas kësaj e merrte përsëri gjumi, ndërsa nëna dhe e bija i buzëqeshnin të lodhura njëra-tjetrës.

Babai kundërshtonte me një kokëfortësi të çuditshme ta hiqte edhe në shtëpi uniformën e shërbimit; edhe kur robdëshambri rrinte varur kot në portmanto, ai dremiste në kolltuk i veshur, i gatshëm për shërbim, që priste vetë zërin e eprorit. Për këtë arsye uniforma e tij që nuk kishte qenë aspak e re kur ia kishin dhënë, po humbiste nga dita në ditë shkëlqimin, me gjithë kujdesin e të dyja grave. Gregori shpesh i kalonte

darkat duke vëzhguar këtë veshje gjithë njolla, sumbullat e pastruara me kujdes të së cilës shkëlqenin vazhdimisht dhe me të cilën plaku flinte vërtet pa rehat, por ama i qetë.

Posa ora shkonte dhjetë, nëna përpiqej ta zgjonte me zë të ulët dhe t'i mbushte mendjen të shkonte në krevat, duke thënë se në kolltuk nuk flihej mirë dhe se ai kishte aq nevojë të flinte normalisht para se të nisej në punë në orën gjashtë. Por me kokëfortësinë që e kishte kapur që kur ishte bërë nëpunës banke, këmbëngulte gjithnjë të qëndronte ende pranë tavolinës dhe, pasi ia këputste përsëri gjumit po aty, ishte shumë më vështirë të bindej të shkonte në krevat. Sadoqë përpiqeshin t'i mbushnin mendjen nëna dhe e motra, ai qëndronte aty edhe një çerek ore të mirë duke tundur kokën, pa i hapur sytë dhe pa u çuar. Nëna e tërhiqte për mënge, i thoshte në vesh fjalë të ëmbla, motra i linte detyrat për të ndihmuar nënën, por të gjitha këto s'pinin ujë. Ai vetëm sa zhytej edhe më shumë në kolltuk. Vetëm kur gratë e kapnin më në fund nga krahët, ai hapte sytë, këqyrte herë të shoqen, herë të bijën dhe thoshte: «Eh, ç'jetë po bëj! Kjo është qetësia ime në pleqëri?» Dhe, duke u mbajtur te të dyja gratë, ngrihej rëndë-rëndë, thuajse s'urdhëronte dot peshën e trupit të vet, i lejonte ta çonin deri te dera; me të mbërritur aty, ua bënte me kokë të largoheshin dhe e vazhdonte rrugën vetëm, ndërsa nëna hidhte me nxitim gjëlpërën, kurse e motra penën për të vrapuar pas tij dhe për ta ndihmuar të shtrihej në krevat.

Kush do të kishte kohë në këtë familje të

stërmunduar e të rraskapitur nga telashet të merrej me Gregorin përveçse për nevojat e tij më të domosdoshme? Buxheti familjar sa vinte e po rrudhej, edhe shërbyesen e kishin larguar; për punët më të rënda tani mëngjeseve dhe mbrëmjeve vinte një grua e bëshme kockëmadhe me flokë të bardhë e të çrregullt; të tjerat së bashku me punët e shumta të rrobaqepësve i bënte nëna. Ishin detyruar të shisnin edhe bizhuteritë e familjes që nëna dhe motra më parë i vishnin me qejf të madh në raste festash e ceremonish; këtë gjë Gregori e mori vesh një mbrëmje, duke dëgjuar të diskutonin të gjithë për shumën që kishin marrë. Por më e keqja ishte se qaheshin që këtë apartament tepër të madh e që kushtonte shumë, nuk e linin dot sepse s'dinin si të lëviznin Gregorin. Por mjerisht Gregori e kuptonte mirë se nuk ishte vetëm halli i transportimit të tij që i pengonte, se ai mund të bartej me një arkë të përshtatshme me vrima për të marrë frymë; jo, pengesa kryesore ishte dëshpërimi i tyre i plotë, mendimi se u kishte rënë mbi kokën një fatkeqësi e paparë ndonjëherë në historinë e fisit e të të njohurve të tyre. Familja nuk kursehej të bënte gjithçka që detyrohen të përballojnë të varfrit, babai u çonte mëngjesin nëpunësve të vegjël të bankës, nëna po bëhej copë me rrobat e huaja, motra, për t'u qëndruar gjithnjë gati klientëve, po këputej te banaku, por s'i mbanin më forcat. Po edhe plaga në shpinën e Gregorit filloi të dhimbte përsëri dhe kjo dhimbje shtohej sidomos kur shihte nënën dhe motrën, pasi vinin babanë të flinte, që ktheheshin në dhomën e

ndenjies, e linin punën mënjanë, dhe afronin karriget pranë njëra-tjetrës. Rrinin faqe më faqe dhe nëna, duke treguar dhomën e Gregorit, thoshte: «Mbylle atë derë, Greta», e Gregori zhytej përsëri në errësirë, ndërsa të dyja gratë në anën tjetër mbyteshin në lotë ose i mbërthenin sytë te tavolina pa derdhur asnjë pikë loti.

Gregori kalonte ditë e net pothuajse pa mbyllur sy. Nganjëherë mendonte se, me t'u hapur dera, do t'i rimerrte në dorë si dikur punët e familjes; pas një ndërprerjeje të gjatë shihte t'i shfaqeshin në kujtesë përsëri shefi dhe prokuratori i tij, agjentët e tregtisë dhe çirakët, shërbëtori llafazan, dy-tre miq nga firma të tjera, një shërbyese nga një hotel provincial — një kujtim ky kalimtar e i ëmbël, një arkëtare e një kapelerie, për të cilën ai ishte interesuar seriozisht, veçse me shumë ngathtësi, — të gjithë këta njerëz i shfaqeshin në një rrëmujë, ku përziheshin fytyra të panjohura, tashmë të harruara; por në vend që ta ndihmonin atë dhe familjen e tij, bëheshin të pakapshëm dhe gëzohej kur i shihte të zhdukeshin. Dhe pas kësaj ai humbiste përsëri çdo dëshirë për t'u marrë me familjen dhe nuk bënte tjetër veçse inatosej me ta që nuk çanin kokën fare për të dhe, ndonëse as vetë s'e dinte se për çfarë mund të kishte oreks, thurte plane se si mund të shkonte në qilar për të marrë të gjitha ushqimet që i takonin, ndonëse nuk kishte fare uri. Tani e motra nuk e vriste më mendjen t'i përgatiste Gregorit gjellën që do t'i pëlqente më shumë; ajo dukej si era dy herë në ditë, në mëngjes dhe në drekë, para se të shkonte në dyqan duke shtyrë me këmbë në dhomë ndonjë ushqim çfarëdo që në mbrëmje, dhe, pa u shqetësuar shumë në e kishte prekur apo jo këtë pjatë, — siç ndodhte më shpesh, — e hiqte me një të rënë të fshesës. Pastrimi i dhomës, me të cilën e motra tani merrej vetëm në mbrëmje, bëhej sa hap e mbyll sytë, prandaj mbi mure shtriheshin breza të papastruar e në çdo cep të dhomës shiheshin grumbuj pluhuri e plehrash. Në fillim, kur hynte e motra, Gregori strukej nëpër këndet sa më të pastra, duke zgjedhur këto vende si për ta qortuar. Por, edhe po të qëndronte aty me javë, Greta s'do ta ndreqte sielljen, ajo i shihte plehrat jo më keq se ai, vetëm se donte t'i linte aty qëllimisht. Megjithatë, kjo nuk e pengonte të tregonte aq kujdes sa t'i mbetej gjithnjë asaj monopoli i pastrimit të dhomës: kjo ndjenjë xhelozie që kishte kapur gjithë familjen i qe bërë sëmundje. Mirëpo një herë e ëma i bëri një pastrim rrënjësor dhomës së Gregorit, për të cilën u deshën disa kova ujë — gjithë kjo sasi uji e ligështoi, sigurisht, Gregorin, i cili u shtri sa gjatë-gjerë pa lëvizur i hidhëruar në divan, — por ndëshkimi për nënën nuk vonoi. Dhe ja, motra, me të hyrë në mbrëmje dhe me të vënë re ndryshimin në dhomën e ndenjies dhe, megjithë përgjërimet e së ëmës, së cilës i mbetën krahët nga qielli, u shkreh në vaj me kuje: i ati u ngrit nga kolltuku i trembur, u ul në gjunjë pranë saj, në fillim prindët shtangën dhe hapnin sytë të pafuqishëm: pastaj filluan të lëviznin të alarmuar: babai, djathtas, filloi të qortonte të shoqen pse s'ia kishte lënë pastrimin e dhomës së

Gregorit vajzës; ndërsa e motra, në të majtë, përkundrazi, ulërinte që s'kishin për ta lënë të pastronte më kurrë dhomën e Gregorit; ndërkohë nëna po përpiqej ta çonte në dhomën e gjumit të shoqin e tërbuar nga zemërimi, vajza, duke u dridhur nga të qarat, godiste me grushtet e saj të vogla tavolinën; kurse Gregori fishkëllente nga zemërimi me të gjithë fuqinë, sepse askujt s'i kishte rënë ndërmend të mbyllte derën dhe ta shpëtonte nga kjo pamje e nga kjo zhurmë.

Por kur edhe e motra, e rraskapitur nga puna në dyqan, u mërzit së kujdesuri si më parë me Gregorin, ai nuk do të mbetej i braktisur, sepse i vinte radha shërbyeses, kështu që nuk i takonte në asnjë mënyrë s'ëmës të merrej me këtë punë. Vejusha plakë, të cilën, me sa duket, trupi i bëshëm e i lidhur e kishte ndihmuar tërë jetën të përballonte edhe gjëra më të rënda, në thelb nuk ndiente neveri për Gregorin. Ndonëse s'qe fare kureshtare, një herë ajo hapi rastësisht derën e dhomës së tij dhe mbeti, duke kryqëzuar duart, e habitur kur e pa që Gregori i befasuar, ndonëse nuk e ngacmoi njeri, filloi të endej sa andej-këtej mbi dysheme. Që nga ajo ditë ajo nuk rrinte pa hapur pak derën dhe pa hedhur një sy kalimthi në mëngjes dhe në mbrëmje. Madje në fillim e thërriste Gregorin në një mënyrë që ajo, me sa duket, e quante miqësore: «Eja këtu, brumbull plehrash!» ose «Pa shikojeni këtë brumbull plehrash!». Këtyre ftesave Gregori nuk u përgjigjej ndonjëherë; ai qëndronte në vend pa lëvizur, sikur të mos kishte hyrë njeri. Sa mirë sikur këtë shërbyese, që e mërziste dhe e shqetësonte

si idiote sipas qejfit, ta urdhëronin për të pastruar dhomën çdo ditë. Një mëngjes herët, kur një shi i fortë që, me sa duket, paralajmëronte ardhjen e pranverës, godiste xhamat me forcë, Gregori u egërsua aq shumë me plakën që filloi nga llomotitjet e saj të zakonshme, saqë iu kthye vërtet ngadalë dhe i ngathët, sikur të donte ta sulmonte. Por shërbëtorja, në vend që të trembej, rrëmbeu një karrige që ndodhej aty pranë derës, e ngriti lart dhe qëndroi gojëhapur aq shumë saqë dukej qartë se s'kishte ndërmend ta mbyllte deri sa ta godiste në shpinë Gregorin. «Pa hë, do të vazhdosh më tej?» — pyeti ajo kur Gregori po kthehej përsëri në pozicionin e mëparshëm dhe e rivendosi karrigen qetë-qetë në cep.

Tani Gregori nuk hante më pothuajse fare. Vetëm kur kalonte rastësisht para gjellës së përgatitur për të, zbavitej duke marrë një kafshatë, të cilën e mbante në gojë me orë të tëra dhe në të shumtën e rasteve e pështynte përsëri. Fillimisht mendonte se mungesa e oreksit i vinte nga pamja e trishtueshme e dhomës së tij; por pikërisht me ndryshimet e dhomës u mësua shumë shpejt. U bë zakon që në dhomën e tij të futeshin të gjitha gjërat që s'kishin ku t'i vinin, dhe gjëra të tilla tani s'kishte pak sepse njëra nga dhomat e banesës u ishte lëshuar tre qiraxhinjve. Këta burra seriozë — që të tre ata, siç e kishte shquar Gregori një ditë përmes një të çare të derës, mbanin mjekra të gjata — kishin rregull tepër të përpiktë, jo vetëm në dhomën e tyre, por madje, tani që ishin vendosur me qira, edhe në gjithë banesën, dhe para së gjithash në kuzhinë.

Gjërat e panevojshme apo plehrat nuk i duronin dot. Veç kësaj, në pjesën më të madhe kishin sjellë me vete pajisjet e tyre. Për këto arsye shtëpia u mbush plot me sende të tepërta, të cilat as i hidhje as i shisje dot. Të gjitha këto u dyndën në dhomën e Gregorit. Po kështu ndodhi edhe me enën e hirit dhe koshin e plehrave të guzhinës. Gjithçka që doli edhe përkohësisht e panevojshme, shërbyesja, e cila gjithnjë nxitonte, e rraste në dhomën e Gregorit; fatmirësisht Gregori zakonisht shihte vetëm një dorë që hidhte sendin e padëshirueshëm. Ndoshta, shërbyesja kishte ndërmend që në rastin më të parë të vinte përsëri t'i merrte sendet e hedhura aty ose t'i flakte një ditë të gjitha njëherësh, por në fakt ato mbetën aty në dhomë, ashtu siç ishin hedhur ditën e parë, me përjashtim të ndonjë rasti kur Gregori, duke u endur nëpër këtë rrëmujë, lëvizte ndonjë gjë për të hapur vend — në fillim i detyruar, meqenëse s'kishte ku të zvarritej, dhe më pas me një kënaqësi që sa vinte e shtohej, ndonëse pas këtyre bredhjeve ndihej aq i lodhur, aq i trishtuar saqë s'lëvizte dot më për orë të tëra.

Meqenëse ndonjëherë qiraxhinjtë hanin darkë në shtëpi, në dhomën e përbashkët të ndenjies në këto raste dera e saj mbetej e mbyllur, por Gregori kishte hequr dorë fare thjesht nga hapja e derës, a s'ishte ai që në disa mbrëmje, kur ajo qëndronte hapur, as donte t'ia dinte, por rrinte shtirë në këndin më të errët të dhomës që të mos e vinte re familja. Por një ditë shërbyesja harroi ta mbyllte plotësisht derën e dhomës së ndenjies, e cila mbeti kështu e hapur deri në

mbrëmje, kur u kthyen qiraxhinjtë dhe ndezën dritën. Ata u ulën nga ajo anë e tavolinës, ku më parë hanin babai, nëna dhe Gregori, hapën pecetat dhe morën në dorë thikat e pirunjtë. Në atë çast te dera u duk nëna me një pjatë mishi dhe fill pas saj motra me një pjatë të nxehtë me patate. Nga gjellët dilte një avull i dendur. Qiraxhinjtë u përkulën mbi pjatat që u vunë përpara, sikur të donin t'i provonin para se të fillonin të hanin, dhe ai që rrinte në mes e që, siç dukej, gëzonte respektin e dy të tjerëve, preu një copë mish në pjatë, me sa duket, për ta parë nëse ishte zier mirë apo duhej kthyer në kuzhinë. Mbeti i kënaqur dhe të dyja gratë që po e ndiqnin veprimin gjithë ankth, buzëqeshën të lehtësuara.

Të zotët e shtëpisë po hanin në kuzhinë. Megjithatë, babai para se të shkonte në kuzhinë, hyri një herë në këtë dhomë dhe, duke mbajtur kapelen në dorë, u përkul vetëm një herë dhe i erdhi rreth tavolinës. Të gjithë qiraxhinjtë u ngritën duke murmuritur diçka nën mjekrat e tyre të gjata. Kur mbetën vetëm, vazhduan të hanë pothuaj në heshtje të plotë. Gregorit iu duk e çuditshme që mbi të gjitha zhurmat që vinin nga tavolina dallohej kërcitja e dhëmbëve që mbllaçitnin pa pushim, sikur kjo të donte t'i tregonte Gregorit se për të ngrënë duheshin dhëmbë të vërtetë dhe se edhe nofulla më e bukur në botë nuk do të kishte asnjë vlerë pa dhëmbë. «Edhe unë kam oreks, — tha me vete Gregori shumë i shqetësuar, — veçse jo për kaq shumë gjëra. Ç'të ngrënë që bëjnë këta njerëz, kurse unë po vdes!».

Pikërisht atë mbrëmje nga kuzhina erdhën tin-

gujt e violinës; gjatë gjithë kësaj kohe Gregorit s'i kujtohej të kishte dëgjuar të motrën t'i binte më. Të tre qiraxhinjtë sapo kishin mbaruar së ngrëni; ai i mesit kishte nxjerrë një gazetë dhe u shpërndau nga një fletë dy të tjerëve; tani ata lexonin të tre duke pirë duhan, mbështetur në shpinën e karrikeve. Kur dëgjuan tingujt e violinës, sikur u përmendën, u ngritën dhe në majë të gishtërinjve iu afruan derës së paradhomës, ku ndaluan në grup. Siç dukej, me gjithë kujdesin që bënë, i kishin dëgjuar në kuzhinë, sepse babai filloi të thërriste: «Mos i shqetëson zotërinjtë kjo violinë? Mund ta ndërpresim menjëherë».

«Përkundrazi», u përgjigj zotëria i mesit, «a nuk do të preferonte zonjusha të vinte te ne dhe t'i binte violinës këtu në dhomën, ku është vërtet më mirë dhe më rehat?».

«Oh, natyrisht», thirri babai, sikur të ishte ai që i binte violinës. Qiraxhinjtë u kthyen në dhomën e ndenjies dhe po prisnin. Pas tyre erdhi menjëherë babai me lexhion, nëna me notat dhe motra me violinën. Motra përgatiti gjithçka qetë-qetë për të luajtur; prindërit, që nuk kishin dhënë kurrë më parë më qira dhomat — prandaj po e tepronin me mirësjelljen e tyre ndaj mysafirëve — s'merrnin guxim as të uleshin në karriget e tyre; babai u mbështet te dera ,duke vënë dorën e djathtë midis dy kopsave të jelekut të mbërthyer, ndërsa nëna, së cilës njëri nga qiraxhinjtë i ofroi një karrige, u ul aty ku e vuri ai rastësisht dhe gjithë kohën mbeti mënjanë në një qoshe.

Motra filloi t'i binte violinës. Nëna dhe babai ndiqnin me vëmendje, secili në krah të tij, lëvizjet e duarve të saj. I joshur nga muzika, Gregori guxoi të afrohej pak më tej se zakonisht dhe si rrjedhim e kishte futur të gjithë kokën në dhomën e ndenjies. Tani as habitej më, meqë kohët e fundit i kishte ikur ndrojtja e mëparshme në marrëdhëniet me njerëzit, që dikur kishte qenë krenaria e tij. Madje, ai pikërisht tani do të kishte më tepër arsye për t'u fshehur, sepse nga papastërtitë që kishin mbuluar dhomën e tij e që ngriheshin përpjetë në çdo lëvizje, sa të hapej dera, çohej një pluhur që e mbulonte të tërin; trupin dhe shpinën i kishte gjithë copëza fijesh, flokë e mbeturina ushqimesh; tani s'pyeste më për asgjë, kështu që s'e vriste më mendjen të shtrihej si dikur disa herë në ditë në shpinë duke u fërkuar pas qilimit. Si rrjedhim, megjithëse e kishte mbytur papastërtia, nuk i vinte turp të shtyhej përpara mbi dyshemenë e dhomës së ndenjies që shkëlqente nga pastërtia.

Gjithashtu duhet thënë se nuk e vuri re askush. Njerëzit e tij ishin përpirë krejtësisht nga tingujt e violinës, kurse qiraxhinjtë, të cilët, në fillim me duar në xhepa, ishin vendosur fare pranë lexhios së motrës, pra, ku ndiqnin notat, gjë që, sigurisht, e pengonte motrën të shikonte sepse herë pas here vallëzonin figurat e tyre midis notave, u tërhoqën shpejt duke biseduar me gjysmë zëri dhe me kokat ulur përsëri te dritarja, ku qëndruan përfundimisht, ndërsa babai i ndiqte me sy gjithë shqetësim. Tani ishte më se e qartë se ata ishin zhgënjyer duke kujtuar se do të dëgjonin ndonjë interpretim të këndshëm ose, të paktën, një muzikë dëfryese në violinë, se e gjitha

kjo i kishte mërzitur dhe se po duronin vetëm për mirësjellje. Për nervozizmin e tyre fliste sidomos mënyra se si shfrynin nga hundët e goja tymin e duhanit. E megjithatë motra i binte violinës kaq bukur. Fytyra i ishte varur paksa anash, sytë e saj i ndiqnin radhët e notave me një vështrim tepër të thellë e të trishtuar. Gregori u zvarrit edhe pak dhe e afroi kokën fort pas dyshemesë që të kishte mundësi të ndeshte shikimin e saj. A ishte kafshë ai në qoftë se muzika e emocionon te kaq thellë? Atij po i dukej sikur po i hapej rruga drejt një ushqimi të panjohur që e dëshironte aq shumë. Ishte i vendosur të çante rrugën deri tek e motra dhe ta tërhiqte nga kindat e fustanit për t'i dhënë të kuptonte se duhej të vinte bashkë me violinën në dhomën e tij, sepse aty askush nuk ia çmonte muzikën siç do t'ia çmonte ai. Kishte vendosur të mos e linte më të motrën të dilte nga dhoma e tij, të paktën, sa të ishte gjallë ai; le t'i shërbente, të paktën një herë, pamja e tij e jashtme e frikshme; do të dëshironte që, duke u shfaqur në të gjitha dyert e dhomës së tij njëherësh, të trembte me fishkëllimën e tij cilindo që do të guxonte t'i afrohej. Veçse nuk donte që e motra të qëndronte aty me zor, po vullnetarisht, të rrinte ulur pranë tij mbi divan dhe t'i afronte veshin: atëherë ai do t'i tregonte në konfidencë se kishte dashur ta çonte në konservator dhe se këtë gjë, po të mos i kishte ngjarë fatkeqësia, do t'ua kishte deklaruar të gjithëve pa u shqetësuar nga asnjë lloj kundërshtimi që në krishtlindjet e fundit — mos vallë krishtlindjet duhej

të kishin kaluar? Pas këtyre fjalëve e motra, e prekur thellë nga ky shpjegim, do t'ia plaste të qarit, kurse Gregori do të ngrihej deri te supi i saj dhe do ta puthte në qafë, të cilën ajo, që kur kishte hyrë në punë, e mbante gjithnjë të zbuluar.

«Zoti Zamza!» — thirri zotëria i mesit dhe tregoi me gisht nga Gregori që po zvarritej ngadalë, pa thënë një fjalë të dytë. Violina heshti, zotëria i mesit në fillim pa miqtë e tij duke buzëqeshur dhe tundi kokën, pastaj i drejtoi sytë përsëri nga Gregori. Babai, siç duket, e gjeti si më të arsyeshme në fillim t'i qetësonte qiraxhinjtë dhe pastaj të përzinte Gregorin, ndonëse ata as që e prishën fare terezinë dhe të dukej sikur i zbaviste më shumë Gregori sesa violina. Babai shkoi me vrap te ta me krahët e hapur për t'i futur në dhomën e tyre, duke mbuluar njëkohësisht pamjen e Gregorit me trupin e tij. Atëherë ata vërtet filluan të zemëroheshin pak, por nuk u mor vesh nga sjellja e babait, apo ngaqë mësuan tani papritmas, se kishin një fqinjë si Gregori. Kërkonin shpjegime nga babai, ngrinin duart përpjetë, fërkuan me nervozizëm mjekrat dhe u tërhoqën ngadalë në dhomën e tyre. Ndërkohë e motra e kishte marrë veten nga hutimi, që e kishte kapur nga ndërprerja e befasishme e muzikës; pas disa çastesh, kur ajo mbante në duart e lëshuara pa fuqi violinën dhe harkun, dhe sikur të vazhdonte të luante, po vështronte partiturën si më parë, përnjëherësh erdhi në vete dhe, pasi vuri instrumentin në gjunjët e së ëmës, e cila vazhdonte të rrinte në karriken e saj duke marrë frymë me zor nga mushkëritë që i gulçonin, rendi në dho-

mën fqinjë, së cilës qiraxhinjtë po i afroheshin me shpejtësi nën presionin e babait. Shihej të fluturonin e të rregulloheshin nën duart e stërvitura të Gretës kuvertat dhe dyshekët në krevate. Të tre zotërinjtë ende s'kishin arritur të hynin në dhomë, ndërsa gjithçka në të ishte shtruar dhe Greta kishte rrëshqitur pa u vënë re. Ndërsa babait, siç dukej, i hipi përsëri kokëfortësia saqë e harroi fare respektin, me të cilin ishte i detyruar të sillej me qiraxhinjtë. Dhe prandaj vazhdonte t'i shtynte e t'i zmbrapste, derisa më në fund te dera e dhomës zotëria i mesit e përplasi fort këmbën duke bërë që babai të shtangte. «Më lejoni t'ju njoftoj», — tha ai duke ngritur dorën dhe duke kërkuar me sy edhe të dyja gratë, — «se për shkak të marrëdhënieve të ulëta që mbretëron në këtë familje e në këtë banesë», — këtu ai pështyu haptas në parket, — «unë heq dorë menjëherë nga dhoma. Kuptohet, nuk kam për të paguar asnjë kacidhe as për ato ditë që kam banuar këtu; përkundrazi, do të përpiqem të vras mendjen t'ju paraqes disa kërkesa, të cilat, të jeni të sigurt, nuk do ta kem të vështirë t'i motivoj». Heshti dhe i mbërtheu sytë në zbrazëtirë, sikur të priste diçka. Dhe vërtet, të dy shokët e tij e morën fjalën sakaq: «Edhe ne heqim dorë menjëherë». Pas kësaj zotëria i mesit kapi dorezën e derës dhe doli duke e përplasur me tërsëllëmë.

Babai u drejtua te kolltuku duke kërkuar me dorë në të errët dhe u shemb në të; në pamje të parë mund të mendoje se ishte shtrirë si zakonisht për të marrë një sy gjumë mbrëmjeve, por nga mënyra se si i tundej koka sa andej-

këndej, shihej qartë se nuk po flinte. Gregori vazhdonte të qëndronte i heshtur aty ku e kishin lënë qiraxhinjtë. Ai ndihej plotësisht i paaftë për të lëvizur nga zhgënjimi që i kishte shkaktuar dështimi i planit të tij, apo mbase edhe nga dobësia që i kishte shkaktuar të pangrënët për një kohë të gjatë. I kishte hyrë frika sikur e gjithë shtëpia nga çasti në çast do të shembej mbi të dhe priste. Nuk e trembi as violina, që ra përtokë duke rrëshqitur me një zhurmë të shurdhër nga gishtërinjtë e nënës që dridhej.

«Prindër të dashur», tha motra, duke goditur me dorë mbi tavolinë si për hyrje, «kështu nuk mund të jetohet më. Në qoftë se ju këtë nuk e kuptoni, e kuptoj unë. Unë nuk dua ta shqiptoj në prani të këtij përbindëshi emrin e vëllait tim, por vetëm po ju them: Duhet të përpiqemi ta heqim qafe. Kemi bërë gjithçka që mund të përballojnë forcat njerëzore, jemi kujdesur për të, e kemi duruar, besoj se askush nuk ka përse të na qortojë».

«Ajo ka një mijë herë të drejtë», tha babai rëndë-rëndë. Ndërsa nëna, e cila ende s'e kishte marrë mirë veten nga frymëmarrja, filloi të kollitej mbyturazi me duart përpara gojës dhe kishte zgurdulluar sytë.

Motra shkoi me vrap tek ajo dhe i vuri dorën në ballë. Babai, të cilit fjalët e motrës, siç dukej, ia kishin qartësuar planet, u drejtua te kolltuku dhe po luante me kasketën e tij që ishte hedhur në tavolinë, midis pjatave që kishin mbetur aty që nga darka e qiraxhinjve, dhe herë pas here shikonte nga Gregori që rrinte pa lëvizur.

«Duhet të përpiqemi ta heqim qafe», përsëriti atëherë motra, duke iu drejtuar vetëm të atit, sepse nëna nuk dëgjonte asgjë, ngaqë s'e linte kolla, «ai do t'ju çojë të dyve në varr, keni për ta parë. Të këputesh në punë gjithë ditën dhe të vish në shtëpi e të kesh këtë torturë të vazhdueshme s'është e lehtë. Edhe mua më ka ardhur në majë të hundës». Dhe ajo shpërtheu në të qarë aq sa lotët i rrodhën mbi fytyrën e së ëmës, që motra filloi ta fshinte me një lëvizje mekanike të duarve.

«Por, bija ime», tha i ati me një zë të pikëlluar, dhe ishte e çuditshme të shihje sa e kuptonte të bijën, «atëherë ç'duhet të bëjmë?».

Motra vetëm ngriti supet për të treguar hutimin që kishte zëvendësuar gjatë të qarit vendosmërinë e saj të mëparshme.

«Po sikur të na kuptonte», tha babai dhe u duk sikur pyeste. Motra, pa pushuar së qari, bëri një gjest të prerë me dorë për të treguar se kjo as që duhej çuar nëpër mend.

«Sikur të na kuptonte», përsëriti babai dhe mbylli sytë duke folur si për të treguar se bashkohej me mendimin e së bijës për pamundësinë e një supozimi të tillë, «atëherë ndoshta do të kishim mundësi të merreshim vesh me të për ndonjë gjë. Kurse në këto rrethana...».

«Të shporret», klithi motra, «është e vetmja rrugëzgjidhje, baba. Veçse ti duhet të çlirohesh nga ideja që ky është Gregori. Pikërisht këtu është gjithë e keqja jonë se e kemi besuar për shumë kohë këtë gjë. Po si mund të jetë Gregori? Po të qe Gregori, do ta kishte kuptuar se

njerëzit nuk mund të bashkëjetojnë me një kafshë të tillë, dhe do të ishte larguar vetë. Atëherë ne nuk do të kishim më vëlla, por do të vazhdonim jetën si më parë dhe do të nderonim kujtimin e tij. Kurse kështu, kjo kafshë na ndjek ne, dëbon qiraxhinjtë dhe mbase do që të pushtojë gjithë shtëpinë — dhe ne të na nxjerrë në rrugë. Baba, pa shih» thirri ajo befas, «po fillon përsëri!» Dhe e motra, e tmerruar aq shumë sa Gregori s'e kuptoi fare, e braktisi menjëherë të ëmën sikur të qe një karrige, — do të mendoje se ajo më parë do të donte të sakrifikonte të ëmën se të mbetej pranë Gregorit, — dhe iku me vrap pas të atit, i cili, i alarmuar nga sjellja e së bijës, gjithashtu u ngrit dhe i zgjati krahët sikur të donte ta mbronte.

Por Gregorit as që i kishte shkuar ndërmend të trembte njeri, e aq më tepër të motrën. Ai vetëm se kishte filluar të rrotullohej për të shkuar në dhomën e tij, dhe kjo gjë vërtet ra menjëherë në sy, sepse nga gjendja e tij e përvuajtshme ai ishte i detyruar t'i kryente rrotullimet e vështira duke u mbështetur edhe mbi tokë, të cilën e ngrinte dhe e përplaste disa herë pas parketit. Në këtë kohë rreth e qark iu duk sikur ia kishin kuptuar qëllimin e tij të mirë dhe u kishte ikur frika. Të gjithë po e vështronin të trishtuar dhe në heshtje. Nëna rrinte në kolltukun e saj me këmbë të shtrira përpara dhe të ngjeshura pas njëra-tjetrës, sytë i kishte pothuajse mbyllur nga lodhja; babai dhe motra rrinin pranë njëri-tjetrit motra i kishte hedhur dorën në qafë babait.

«Tani mbase mund të kthehem», — mendoi

Gregori dhe rifilloi punën e tij. Ai nuk mund të mos lodhej nga sforcimi dhe detyrohej që herë pas here të pushonte. Në fund të fundit, nuk e nxitonte gjë dhe e kishin lënë në punën e vet. Pasi mbaroi rrotullimin, filloi të rrëshqasë menjëherë drejt. U habit nga largësia e madhe që e ndante nga dhoma e tij dhe nuk po arrinte ta kuptonte se si, megjithë atë dobësi, kishte arritur ta bënte atë rrugë para ca çastesh pothuajse pa u vënë re. Familja nuk e pengoi me asnjë thirrje e me asnjë fjalë; por ai s'do të kishte vënë re asgjë, aq ishte përqendruar që të hynte sa më parë në dhomë. Vetëm kur arriti te dera, ktheu kokën, jo plotësisht, sepse qafa i kishte ngrirë si dru, sidoqoftë arriti të shihte se prapa tij nuk kishte ndryshuar asgjë; vetëm e motra ishte çuar. Vështrimi i tij i fundit ra mbi të ëmën, të cilën tani e kishte marrë mirë gjumi.

Me të mbërritur në dhomën e vet, ia mbyllën derën me shpejtësi, i vunë llozin e pastaj edhe çelësin. Poterja e madhe që u bë pas tij e trembi aq shumë Gregorin sa iu prenë këmbët. Ishte e motra që ishte treguar aq e nxituar. Ajo kishte qenë në këmbë që në fillim dhe po priste; pastaj ishte sulur përpara me çap të lehtë saqë Gregori as që e kishte dëgjuar se kishte ardhur, kur kishte rrotulluar çelësin në bravë, u kishte thirrur prindërve: «Më në fund!»

«Po tani?» — pyeti veten Gregori duke vështruar përreth në errësirë. Pas pak vuri re se nuk mund të bënte më asnjë lëvizje. Kjo nuk e habiti; më tepër u çudit se si kishte mundur të zvarritej deri tani me ato këmbka aq të holla.

Për të tjerat ishte tepër i qetë. Ndiente vërtet dhembje në gjithë trupin, por i dukej se po dobësonej pak nga pak dhe më në fund do t'i kalonte fare. Mollën e kalbur në shpinë dhe as inflamacionin e krijuar rreth saj, të cilat ishin mbuluar me pluhur të bardhë, pothuajse nuk i ndiente. Filloi të mendonte për familjen me mallëngjim dhe dashuri. Që duhej të largohej, ai e dinte dhe për këtë qe më i vendosur se e motra. Në këtë gjendje të përsiatjes së qetë e të zbrazët qëndroi deri sa sahati i qytetit lajmëroi se kishte vajtur ora tre e mëngjesit. Pastaj ai pa që prapa xhamave të dritares zbardhëllimin e ditës që afronte. Kundër vullnetit të tij koka iu këput fare dhe nga gjendja e tij esëll i doli dobët fryma e fundit.

Kur erdhi në mëngjes herët shërbyesja, — kjo grua nga nxitimi, megjithëse e kishin porositur më se një herë të mos bënte zhurmë, i përplaste dyert aq fort saqë, me të ardhur në shtëpi, s'kishte më gjumë. — në fillim, kur i bëri vizitën e zakonshme Gregorit, nuk vuri re asgjë të veçantë. Kujtoi se i rrinte ashtu i shtirë pa lëvizur për t'u hequr sikur qe ofenduar sepse ajo e quante se ai mund të bënte çdo marifet. Meqë iu gjend në dorë rastësisht një fshesë e gjatë, provoi ta guduliste me të Gregorin duke qëndruar vetë te dera. Por meqë edhe kjo nuk i dha rezultatin që priste, e zemëruar, e shtyu pak dhe u bë kureshtare vetëm kur e pa se trupi i tij lëvizi pa i bërë ndonjë qëndresë. Kur e kuptoi si ishte puna, zgurdulloi sytë, lëshoi një fishkëllimë të lehtë, por nuk u vonua në dhomë; shqeu dhomën e gjumit dhe thirri me sa fuqi pati në

errësirë: «Ejani të shikoni, ka ngordhur, ja ku është shtrirë sa gjatë gjerë, ka ngordhur!»

Çiftit Zamza, që ishte ulur në shtratin bashkëshortor, në fillim iu desh punë për të kapërcyer frikën që shkaktoi ardhja e shërbyeses dhe vetëm pastaj e kapi kuptimin e fjalëve të saj. Kur e kapën atë, zoti dhe zonja Zamza, secili në anën e tij kërcyen me shpejtësi nga krevati. Zoti Zamza hodhi krahëve një kuvertë, zonja Zamza doli vetëm me këmishë nate; kështu hynë ata në dhomën e Gregorit. Në të njëjtën kohë u hap edhe dera e dhomës së ndenjies, ku flinte Greta që kur kishin ardhur qiraxhinjtë. Ajo ishte e veshur plotësisht, sikur të mos kishte fjetur fare; edhe zbehtësia e fytyrës së saj dukej sikur dëshmonte për këtë. «Ka vdekur?» — pyeti zonja Zamza, duke e vështruar shërbëtoren me një pamje pyetëse, ndonëse këtë mund ta verifikonte vetë, madje e merrte vesh pa e verifikuar fare. «Sikur këtë thashë», — tha shërbyesja dhe për ta provuar atë e shtyu me fshesë kufomën e Gregorit mënjanë. Zonja Zamza bëri një lëvizje si për ta mbajtur fshesën, por nuk e mbajti dot. «Po mirë», — tha zoti Zamza, «tani të falënderojmë zotin». Ai bëri kryqin dhe të tria gratë bënë si ai. Greta, e cila nuk ia ndante sytë kufomës, tha: «Pa shikoni sa është tretur. Ka kaq kohë që nuk ha. Pjata e tij dilte nga dhoma siç kishte hyrë.» Dhe në fakt trupi i Gregorit ishte fare i shtypur e i tharë; kjo u bë plotësisht e qartë vetëm tani që ai nuk qëndronte më mbi këmbë, e kur asgjë nuk e shmangte më shikimin nga ai.

«Greta, eja një minutë», — tholë zonja Zamza

me një buzëqeshje melankolike, dhe Greta, pa ia hequr sytë kufomës, shkoi pas prindërve në dhomën e gjumit. Shërbyesja mbylli derën dhe hapi dritaren në të dyja kanatat. Megjithëse ishte ende mëngjes herët, ajri i freskët përzihej me një lloj ngrohtësie të ëmbël. Ishte fund marsi.

Tre qiraxhinjtë dolën nga dhoma e tyre, vështronin me habi që s'po gjenin mëngjesin; menduan se i kishin harruar. «Ku është mëngjesi?» — pyeti ndër hundë zotëria i mesit shërbyesen. Por shërbyesja, duke vënë gishtin në buzë, u bëri shenjë me shpejtësi e pa fjalë qiraxhinjve ta ndiqnin në dhomën e Gregorit. Ata hynë dhe e vështruan kufomën e Gregorit, me duart në xhepat e xhaketave të tyre të përdorura, në mes të kësaj dhome ku tashmë shkëlqente dielli.

Në këtë kohë u hap dera e dhomës së gjumit dhe doli z. Zamza me jelek, i kapur për krahu nga e shoqja, nga njëra anë, nga e bija nga tjetra. Të gjithë kishin sy të përlotur; Greta e mbështeste herë pas here kokën në supin e të atit.

«Largohuni që tani nga shtëpia ime!» — tha zoti Zamza duke treguar derën, pa i lëshuar dy gratë. «Ç'doni të thoni me këtë?» — pyeti paksa i turbulluar zotëria i mesit dhe buzëqeshi me njëfarë ëmbëlsie. Dy të tjerët, me duart e kryqëzuara prapa që i fërkonin pa pushim, sikur të prisnin me gëzim një degamë të madhe, por që duhej të përfundonte në favor të tyre. «Dua të them pikërisht atë që thashë». — u përgjigj zoti Zamza dhe iu afrua qiraxhiut bashkë me të dyja gratë. Qiraxhiu në fillim qëndroi i qetë. me sytë e ulur përtokë sikur të donte ta riorganizonte

mendimin e tij. «E po mirë, atëherë po ikim», — tha ai pastaj dhe hodhi një vështrim nga zoti Zamza sikur të priste në dekurajimin që e kishte pllakosur papritur edhe një herë miratimin e tij për këtë gjë. Zoti Zamza u mjaftua duke tundur kokën shkurt disa herë me sytë hapur. Pas kësaj qiraxhiu doli menjëherë me hap të gjatë në paradhomë, të dy miqtë e tij, të cilët para pak çastesh po dëgjonin pa i fërkuar më duart, e ndoqën me një frymë, sikur të kishin frikë se mos zoti Zamza arrinte në paradhomë para tyre dhe i shkëpuste nga drejtuesi i tyre. Në paradhomë të tre qiraxhinjtë morën kapelet nga varësja, nxorën bastunet nga bastunmbajtësja, u përkulën pa thënë asnjë fjalë dhe u larguan nga banesa. Me një dyshim, që siç doli më vonë, është plotësisht i papërligjur, zoti Zamza u gjend me të dyja gratë menjëherë te sheshpushimi i shkallëve; duke u varur në parmak, ata po shikonin të tre qiraxhinjtë. të cilët duke zbritur shkallët e gjata, vërtet ngadalë, por pa u ndalur. zhdukeshin në çdo kat në një kthesë të caktuar dhe rishfaqeshin pas disa çastesh; sa më tepër që zbrisnin, aq më shumë binte interesi i familjes Zamza për ta dhe kur ata u ndeshën me shegertin e kasapit, i cili pastaj kaloi krenar katet me kanistër në kokë. z. Zamza me gratë u larguan nga shkallët dhe u kthyen të tre të lehtësuar në shtëpi.

Këtë ditë ata vendosën t'ia kushtoinë menjëherë shlodhjes dhe shetitjes; ata jo vetëm që e meritonin këtë pushim, por edhe e kishin më se të domosdoshëm. Dhe prandaj u ulën në tavolinë për të shkruar tri letra shfajësimi, z. Zamza drejtorisë të vet, zonja Zamza punëdhënësit dhe Greta shefit të saj. Ndërsa po shkruanin, hyri shërbyesja t'u thoshte se kishte mbaruar punët e mëngjesit dhe po largohej. Të tre shkruesit në fillim vetëm sa tundën kokën, pa ngritur as sytë; po kur shërbyesja, në vend që të largohej, qëndroi në vend. e shikuan si me inat. «Hë?» — e pyeti zoti Zamza. Shërbyesja qëndronte te dera duke buzëqeshur me një pamje sikur të kishte ndonjë lajm tepër të gëzueshëm për të njoftuar, por që do t'ua thoshte pasi t'i ishin lutur për një kohë të gjatë. Pena e vogël prej struci që zbukuronte pothuajse vertikalisht kapelen e saj e që e kishte acaruar gjithnjë zotin Zamza, që kur ajo kishte ardhur për të punuar aty, lëkundej lehtas sa andej-këndej. «Po hë, pra, ç'kërkoni?» — pyeti zonja Zamza. ndaj së cilës shërbyesja kishte treguar gjithnjë më shumë respekt se për të tjerët. «Ah. po,» — u përgjigj ajo, duke u shkulur së qeshuri miqësisht, dhe vazhdoi shpjegimin — «desha të them se nuk duhet të shqetësoheni të sillni ndonjë makinë për ta hequr. Kam menduar unë për gjithçka». Zonja Zamza dhe Greta u përkulën përsëri mbi letrat e tyre sikur të donin të vazhdonin; zoti Zamza. i cili e vuri re se shërbyesja po bëhej gati të tregonte gjithçka me hollësi, bëri shenjë me dorë të ndërpriste menjëherë rrëfimin. Meqë s'e lejuan të fliste, shërbyesja befas u kujtua se nxitonte shumë, lëshoi e fyer një «Mirupafshim të gjithëve». u rrotullua me shpejtësi si erë dhe u zhduk duke përplasur dyert si e tërbuar.

«Në mbrëmje do t'i komunikoj pushimin», — tha zoti Zamza, por nuk mori përgjigje as

nga gruaja, as nga vajza, sepse, siç dukej, shërbyesja kishte prishur qetësinë që mezi e kishin gjetur. Ato u ngritën, shkuan te dritarja dhe qëndruan aty të përqafuara; Zoti Zamza, duke u kthyer nga ato në kolltukun e tij, i këqyri disa çaste i heshtur. Pastaj thirri: «Pa ejani këtu! Tani harrojini historitë e vjetra dhe mendoni pak për mua». Gratë iu bindën menjëherë, rendën tek ai, e mbuluan me përkëdhelje dhe nxituan t'i përfundonin letrat e tyre.

Pastaj dolën nga shtëpia të tre, gjë që s'e kishin bërë prej muajsh, dhe i hipën tramvajit për të shkuar në fshat. Në tramvaj s'kishte udhëtarë të tjerë, ishte gjithë diell dhe kishte një ngrohtësi të ëmbël. Të mbështetur rehat në ndenjëset, ata po diskutonin shanset e tyre për të ardhmen, të cilat s'u dilnin edhe aq të këqija, sepse për prognozat e tyre, për të cilat ata s'e kishin pyetur kurrë njëri-tjetrin, ishin shumë të favorshme dhe premtuese. Tani, natyrisht, gjendjen e tyre do ta përmirësonte rrënjësisht me lehtësi ndërrimi i shtëpisë. Për këtë vendosën të merrnin një shtëpi më të vogël dhe më pak të kushtueshëm, por më praktike e në një vend më të mirë se ajo që kishin e që kishte zgjedhur Gregori. Duke e vështruar të bijën të fliste e të gjallërohej nga çasti në çast, zotit dhe zonjës Zamza u ra në sy pothuajse njëkohësisht, se, megjithë hidhërimin që ia pati zbehur faqet kohët e fundit, ajo kishte çelur dhe ishte bërë vërtet një vajzë e bukur dhe e bështme. Në heshtje dhe në mënyrë të pavetë-

dijshme shkëmbyen instinktivisht disa vështrime kuptimplote duke menduar se kishte ardhur koha t'i gjenin një burrë të mirë. Dhe si për të përforcuar ëndrrat e tyre të reja dhe synimet e tyre të mira, në fund të udhëtimit e bija u ngrit e para duke shtirë trupin e saj të ri.

MESAZHI PERANDORAK

Perandori, thuhet, të ka dërguar ty posaçërisht, një qenie e mjerë, hije para diellit perandorak të strehuar keq në skajin më të largët, pikërisht ty, Perandori nga shtrati i tij i vdekjes të ka dërguar një mesazh. Lajmëtari kishte rënë në gjunjë pranë krevatit të tij për t'i pëshpëritur mesazhin. Dhe perandori e kishte mbajtur ashtu derisa ai ia kishte përsëritur mesazhin në vesh. Me kokë i kishte bërë shenjë se ishte në rregull. Dhe para të gjithë atyre që po e shikonin tek po vdiste të gjitha muret që pengonin ishin shembur dhe mbi hapësirat e gjera ku lartësohen krenare kështjellat e ku ndodhen të rrethuar të mëdhenjtë e perandorisë — para gjithë këtyre ai nisi lajmëtarin. Lajmëtari, një njeri i fortë, i palodhur, u nis menjëherë; duke manovruar sa me njërin krah me tjetrin, ai e çau rrugën përmes turmës. Kur ndeshte qëndresë, zbulonte gjoksin ku kishte të vizatuar shenjën e diellit, simbol i kasnecit perandorak, dhe rruga i hapej me lehtësi si askujt tjetër. Veçse turma ishte e madhe dhe kishte njerëz kudo. Por, me t'u krijuar hapësirë, kasneci fluturonte. Dhe shumë shpejt do të dëgjoje trokitjen e mrekullueshme të gishtërinjve të tij në derën tënde. Por sa keq që këto përpjekje shkojnë kot! Dhe ai vazhdon të luftojë për të kaluar me shpejtësi apartamentet e pallatit kryesor; ai nuk do t'i kalojë dot ato kurrë, edhe po t'i kalonte këto pengesa, nuk do të avanconte dot më tej; gjatë zbritjes ai do të trokiste përsëri; edhe po të arrinte deri poshtë, nuk do të shkonte dot më tej; do t'i duhej të kalonte përmes oborreve; dhe pas oborreve pallati i dytë që i rrethon ato oborre, dhe përsëri shkallë e përsëri oborre, e përsëri një pallat; dhe kështu përherë, në shekuj; edhe në rast se më në fund do të arrinte te dera e fundit — por kjo gjë nuk ka për të ndodhur kurrë, kurrë — para tij do të gjendej Qyteti Perandorak, qendra e botës, qyteti që ka ngritur male kështjellash. Atje nuk depërton askush, asgjë, madje as mesazhi i një vdekjeje. Por ti, që je ulur pranë dritares tënde, ëndërron dhe vetëm në ëndërr e pret këtë mesazh të të vijë në muzg.

URA

Unë kam qenë e ftohtë dhe e fortë, unë kam qenë urë, kam qëndruar mbi humnerë.

Nga kjo anë ishin ngulur në tokë gishtërinjtë

e këmbëve, në anën tjetër duart; dhëmbët i kisha mbërthyer në një kodrinë me dhe të butë. Kindat e xhaketës më tundeshin anash. Poshtë zhurmonte një përrua i ngrirë ku rritej troftë. Asnjë këmbë turisti s'kishte guxuar të shkelte këtyre anëve të thepisura. Ura ende nuk shënohej nëpër harta... Pikërisht aty qëndroja dhe prisja unë, doja s'doja, isha e detyruar të prisja. Pa u shembur, asnjë urë, në qoftë se është ngritur, nuk pushon së qeni urë.

Kjo ndodhi një buzëmbrëmje — s'e mbaj mend, ishte e para apo e mijta mbrëmje, mendimet më silleshin rrotull vazhdimisht e rrëmujë. Një ditë, ndaj të ngrysur, përroi e zbuti zhurmën, e në këtë çast më zë veshi hapa njeriu! Po vijnë, po vijnë... Rregullohu, urë, shërbe, traversë pa parmakë, mbaje si duhet atë që të besoi! Pasigurinë e ecjes së tij zbute pa u vënë re; po nëse ai lëkundet, tregoji se ç'je në gjendje të bësh dhe si perëndia e maleve kaloje në anën tjetër.

U afrua, çukiti lehtë me fundin e metaltë të shkopit të tij, pastaj u ngrit dhe rregulloi me të kindat e xhaketës sime, futi shkopin në flokët e mi të shpupurisur dhe e mbajti aty gjatë, si duket, duke kërkyrur përreth gjithë frikë.

E pastaj — në këtë kohë isha zhytur edhe unë bashkë me të në ëndërrime — u hodh me të dyja këmbët në mesin e trupit tim. U drodha nga dhembja e thellë pa marrë vesh asgjë. Ç'ishte ky? Fëmijë? Ëndërr? Cub rrugësh? Vetëvrasës? Pendestar? Shkatërrimtar? Dhe fillova të rrotullohesha për ta parë... Rrotullohej ura! Pa arritur të rrotullohesha, u shemba. U shemba; u copëtova

dhe m'u ngulën nga të tëra anët si thika borigat e zhveshura që tërë jetën më kishin vështruar me aq ëmbëlsi përmes dallgëve të shkumëzuara të ujit.

NATËN

Zhytu në natë. Siç ulim kokën nganjëherë për t'u menduar thellë, kështu u zhyta tërësisht në natë. Përreth flenë njerëzit. Kjo ishte një shtirje e vogël, një iluzion foshnjarak — ata flenë nëpër shtëpi, në krevate të sigurta, nën çati të sigurta, shtrirë apo kruspull, mbi dyshekë, në çarçafë, nën kuverta, në çdo rast në fakt janë mbledhur në një fushinë të shkretë, grumbull në hapësirë, një mori njerëzish, ushtri, popull nën qiellin e ftohtë në një tokë të ftohtë, të ngujuar aty ku qëndrojnë, me dorën nën kokë, me fytyrë nga toka, duke marrë frymë të qetë. Kurse ti nuk fle, ti, një nga patrullat, gjen shokun tënd më të afërt, duke tundur kokën pranë zjarrit që kuqëlon pranë teje. Po pse s'fle? Sepse dikush gjithnjë nuk duhet të flejë; kështu ndodh. Dikush duhet të rrijë zgjuar.